

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий інститут права ім. І. Малиновського
Кафедра кримінально-правових дисциплін

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра

на тему:

**«Допит свідка у кримінальному процесі України на стадії судового
провадження у першій інстанції»**

Виконав студент 6 курсу, групи МП-63
спеціальності 081 Право
Лютик Максим Юрійович

Керівник – кандидат юридичних наук,
старший викладач
Боржецька Наталія Леонідівна

Рецензент – кандидат юридичних наук,
адвокат
Шминдрук Ольга Федорівна

Допущено до захисту на засіданні кафедри
кримінально-правових дисциплін

Протокол №__ від «__» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри _____ В. О. Попелюшко

Острог – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. СВІДОК У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ.....	9
1.1. Процесуальний статус свідка у кримінальному процесі України.....	9
1.2. Сутність імунітету свідка у кримінальному процесі України.....	19
<i>Висновки до Розділу 1.....</i>	<i>27</i>
РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕДУРА ДОПИТУ СВІДКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ НА СТАДІЇ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ПЕРШІЙ ІНСТАНЦІЇ.....	29
<i>Висновки до Розділу 2.....</i>	<i>48</i>
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ПЕВНИХ ГРУП СВІДКІВ ПІД ЧАС СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ПЕРШІЙ ІНСТАНЦІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ.....	50
3.1. Особливості допиту малолітнього або неповнолітнього свідка в суді першої інстанції за КПК України.....	50
3.2. Особливості допиту глухих та німих свідків під час судового провадження у першій інстанції у кримінальному процесі України.....	66
<i>Висновки до Розділу 3.....</i>	<i>69</i>
ВИСНОВКИ.....	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	76

ВСТУП

Актуальність дослідження. У теорії та законодавстві кримінального процесу презюмується, що при здійсненні правосуддя особливість встановлення істини полягає у дослідженні фактів, дій, подій, що відбувалися у минулому, які відновлюються, перш за все, з використанням показань осіб, які їх безпосередньо спостерігали або мали про них відомості, отримані з інших джерел.

Допит свідка у кримінальному процесі України на стадії судового провадження у першій інстанції є однією із найбільш актуальних та найбільш важливих процесуальних дій, оскільки на наш погляд, показання свідка є одним з найпоширеніших джерел доказів, які використовується у кожному кримінальному провадженні. Тому, необхідність дослідження законодавчо встановленого процесуального статусу свідка, порядку проведення допиту свідка у суді першої інстанції, з'ясування сутності імунітету свідка та використання в доказуванні отриманої від свідка інформації обумовлюється потребами практики, оскільки саме на підставі показань свідків, у сукупності з іншими доказами, встановлюються обставини, що підлягають доказуванню у конкретному кримінальному провадженні.

Досить важливим моментом під час проведення допиту свідка, який потрібно враховувати для максимальної ефективності допиту є врахування того факту, що сутність доказів, наданих свідком, та їх достовірність може напряду залежати від фізичних властивостей особи, яка дає показання. До прикладу, свідок певної події кримінального правопорушення може мати поганий зір або може бути недосить усвідомлений щодо механізму функціонування певних засобів.

Окрім того, відмічаємо, що у судово-слідчій практиці, сформованій у процесі становлення та удосконалення кримінального процесуального законодавства України, визнається, що свідок лише зобов'язаний з'являтися за

викликом до органів досудового розслідування чи суду і давати правдиві показання, а у разі відмови від дачі показань чи дачі завідомо неправдивих показань нести кримінальну відповідальність, що, у свою чергу, нерідко викликає протидію певної частини свідків, які починають ухилятися від виконання своїх громадських обов'язків.

У зв'язку з викладеним чітко визначення прав та обов'язків громадянина в цілому і суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності зокрема, в тому числі і свідків, повинні чітко регламентуватись законом і бути у такому співвідношенні, яке б дозволяло їм активно відстоювати свої права і, що особливо актуально, сподіватись на реальні гарантії забезпечення їх виконання особами, які ведуть чи безпосередньо здійснюють кримінальну процесуальну діяльність, здійснювати функції без заподіяння шкоди особистим правам інших осіб та інтересам держави.

Під час проведення кримінального провадження, що само по собі являється досить об'ємним та трудомістким процесом, досить важливе місце посідають методи збирання та дослідження доказів. На практиці однією із найвагоміших у судовій діяльності дій в аспекті збирання та оцінки доказової бази є допит осіб, які володіють чи можуть володіти інформацією щодо обставин скоєного кримінального провадження.

У той же час ті права, якими наділені свідки чинним кримінальним процесуальним законодавством, не дозволяють їм реально захищати свої інтереси під час провадження у суді. Таким чином недостатня урегульованість процесуального становища свідка зачіпає інтереси багатьох громадян, які надають чи можуть надати допомогу правоохоронним органам та судам у боротьбі зі злочинністю.

Таким чином, вирішенні цієї проблеми вбачається в більш детальному регламентуванні процесуального статусу свідка у кримінальному провадженні, розширенні його прав, наданні йому додаткових гарантій, які б забезпечували охорону його фізичних, моральних та майнових інтересів.

Мета роботи полягає у тому, щоб на основі чинних нормативно-правових актів, наявних теоретичних розробок і пропозицій, з урахуванням власного бачення проблеми і шляхів її вирішення, проаналізувати особливості допиту свідка у кримінальному процесі України на стадії судового провадження у першій інстанції.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі *задачі*:

- визначити процесуальний статус свідка у кримінальному процесі України;
- охарактеризувати сутність імунітету свідка у кримінальному процесі України;
- проаналізувати процедуру допиту свідків у кримінальному процесі України на стадії судового провадження у першій інстанції;
- визначити особливості допиту малолітнього або неповнолітнього свідка в суді першої інстанції за Кримінальним процесуальним кодексом України;
- роз'яснити особливості допиту глухих та німих свідків під час судового провадження у першій інстанції у кримінальному процесі України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що регулюються нормами кримінального процесуального законодавства, які виникають при реалізації прав та обов'язків свідка як особливого суб'єкта кримінального провадження.

Предмет дослідження: допит свідка у кримінальному процесі України на стадії судового провадження у першій інстанції.

Аналіз стану розробки проблематики. Варто зазначити, що в доктрині кримінального процесуального права питання, пов'язані з суб'єктами кримінального провадження, в тому числі окремі питання участі свідка у кримінальному провадженні у суді першої інстанції були темою дослідження великої кількості науковців. Окремі проблемні питання правового статусу свідка та його участі у кримінальному процесі в суді першої інстанції розглядалися такими вченими, як: В.Г. Гончаренко, Г.Ф. Горським, Ю.М. Грошевим, В.В.Король, М.М. Михеєнко, М.А. Погорецьким, В.М. Тертишник,

Д.О. Святицьким, С.М. Стахівським, Л.Д. Удаловою, І.Я. Фойницьким, В.П. Шибіко, М.Є. Шумило, О.Г. Яновською та іншими.

Проте, незважаючи на дослідження вказаних вчених дана проблематика продовжує залишатися досить актуальною і потребує нових методологічних підходів до її вирішення.

Джерела дослідження становлять роботи у галузі кримінального процесу перерахованих вище вчених, міжнародно-правові акти (зокрема, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, рішення Європейського суду з прав людини, Пекінські правила, Конвенція про права дитини, Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей від 17 листопада 2010 року, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 1996 року), нормативно-правові акти (зокрема, Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», Закон України «Про охорону дитинства»), судова практика (Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх», рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу від 30 вересня 2009 р.).

Методи дослідження обрані, виходячи з поставлених у роботі мети і задач, з урахуванням об'єкта і предмета дослідження.

У ході дослідження було використано загальнонаукові і спеціальні методи дослідження:

- дедуктивний, індуктивний методи – застосовувався для доведення ключових теоретичних положень;
- діалектичний – для вивчення питання щодо участі свідків у кримінальному провадженні, визначенні змісту їх прав, обов'язків та імунітету;

- формально-логічний – для розкриття змісту норм Кримінального процесуального кодексу України;

- системно-структурного аналізу – який дозволив вивчити особливості участі свідків у суді першої інстанції та дати їм характеристику для виявлення недоліків чинного законодавства, що дало можливість внести пропозиції щодо подальшого вдосконалення процесуальних норм, які регулюють правовий статус свідка та порядок його допиту у суді першої інстанції;

- порівняльно-правовий аналіз – для порівняння конституційних, кримінальних процесуальних норм законодавства України та законодавства зарубіжних країн.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що результати магістерської роботи можуть у подальшому бути використані:

- у науково-дослідній роботі – для подальшої розробки проблематики участі свідка як окремого суб'єкта кримінального провадження у суді першої інстанції;

- правотворчій діяльності – для розробки науково-обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства у частині регулювання участі свідка у суді першої інстанції;

- навчальному процесі – при розробленні та викладенні навчальних дисциплін, наприклад, «Кримінальний процес».

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, що включають чотири підрозділи, висновків, списку використаних джерел.

У першому розділі розкривається питання процесуального статусу свідка у кримінальному процесі України та сутність імунітету свідка у кримінальному процесі України. В свою чергу, другий розділ дослідження присвячено процедурі допиту свідків у суді першої інстанції У третьому розділі досліджуються особливості допиту малолітнього або неповнолітнього свідка в суді першої інстанції за КПК України та особливості допиту глухих та німих свідків під час судового провадження у першій інстанції у кримінальному процесі України

Загальний обсяг роботи становить 82 сторінок, з яких основного тексту - 75 с.

РОЗДІЛ 1

СВІДОК У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

1.1. Процесуальний статус свідка у кримінальному процесі України

Стаття 1 Основного Закону нашої держави проголошує Україну демократичною, соціальною та правовою державою¹, тим самим покладаючи на країну зобов'язання із дотримання принципу верховенства права, законності, гуманізму, захисту прав, свобод та інтересів громадян тощо.

Однією з головних особливостей верховенства права є те, що не тільки громадяни відповідають перед державою, а й держава відповідає перед громадянами за забезпечення прав та законних інтересів громадян.

Безперечно, всі без винятку люди потребують державного захисту, включаючи учасників кримінального провадження, незалежно від процесуального статусу, посади, зацікавленості в результатах вирішення кримінального провадження та інших критеріїв.

Так, український юрист Л. Є. Володимиров зауважив, що «вони поводяться вкрай необережно зі свідками, як з матеріалами, забуваючи, що у цих людей одне – доля привела їх у контакт із подіями та людьми, які потрапили в орбіту кримінального провадження»². На жаль, ці слова залишаються актуальними донині.

Аналіз положень Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) дозволяє зробити висновок, що більшість законодавчих формулювань у нормах-принципах, а також нормах, що відображають механізм реалізації таких принципів, стосуються прав та законних інтересів особи, яка підозрюється або

¹ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96- ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

²Гловюк І.В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016.

обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення або постраждала від нього (потерпілого).

На перший погляд, це може свідчити про те, що нормативна увага принципів кримінального провадження зосереджена головним чином на забезпеченні прав та законних інтересів тих учасників, які захищають свої інтереси у кримінальному провадженні.

Однак, глибше проаналізувавши правовий механізм реалізації процесуального статусу учасників кримінального провадження, що сприяє досягненню його завдань, можна стверджувати, що система принципів кримінального провадження має значний вплив на цьому процесі.

Незважаючи на це, існує ряд факторів, що негативно впливають на активну участь у кримінальному провадженні осіб, які в силу закону зобов'язані сприяти досягненню його завдань.

Так, вчена О. П. Кучинська відносить до числа таких чинників наступні³:

«1) матеріальні незручності та витрати, пов'язані з участю у кримінальному провадженні. ...;

2) виконання вищезазначеними учасниками кримінального провадження своїх процесуальних обов'язків часто пов'язане зі значним нервово-психічним стресом, загостренням емоційного стану, спричиненим необхідністю запам'ятати обставини протиправного діяння, засвідчити процесуальні дії зі значним «емоційним вантажем» (наприклад, огляд трупа), інформування про обставини кримінального правопорушення, вчиненого з особливою жорстокістю, та інші;

3) у певних ситуаціях значна складність у стимулюванні учасника кримінального провадження до активної позиції під час виконання ним процесуальних обов'язків полягає у можливості тиску на нього, різного роду погроз з боку підозрюваного, його родичів чи інших зацікавлених осіб. У зв'язку

³ Кучинська О. П. Процесуальний статус свідків: деякі особливості за новим КПК України. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ, № 1, 2013. С. 295-300.

з цим не можна не відзначити недосконалість системи безпеки для учасників кримінального провадження в Україні.»

Звичайно, коли йдеться про виконання учасником кримінального провадження своїх процесуальних обов'язків в силу своєї професії (наприклад, судово-медичний експерт), вплив вищезазначених факторів зводиться до мінімуму або навіть усувається.

Однак у випадку залучення до кримінального провадження таких учасників, як, наприклад, заявник, свідок, ці аспекти повинні враховуватися при аналізі впливу системи принципів кримінального провадження на забезпечення прав цих учасників кримінального провадження.

Відповідно до положень п. 25 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України «до учасників кримінального провадження, які сприяють досягненню його завдань і не належать до сторін кримінального провадження, належать заявник, свідок та його адвокат, атестуючий свідок, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник»⁴.

Серед вказаних учасників кримінального провадження особливе місце відводиться свідку, що зумовлено його значною роллю та місцем у процесі доказування в процесі з метою повного, всебічного та об'єктивного вивчення обставин провадження .

Відповідно до частини 1 статті 65 Кримінального процесуального кодексу України, «свідок – це особа, яка знає або може знати обставини, що підлягають доведенню в ході кримінального провадження, і яка викликана для давання показань»⁵.

Поступово наближаючись до визначення процесуального статусу свідка у кримінальному провадженні, необхідно з'ясувати суть самого поняття "процесуальний статус".

⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, с т.88.

⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

Отже, в юридичній енциклопедії правовий статус розуміється як сукупність прав та обов'язків фізичних та юридичних осіб, в Україні це передбачено Конституцією України, законами та іншими нормативно-правовими актами, міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України⁶.

Теоретично існує багато визначень цього поняття. Отже, найчастіше вчені розглядають правовий статус як сукупність окремих взаємопов'язаних елементів – системи прав, свобод, законних інтересів та обов'язків особи, законно встановлених та гарантованих державою.

Вчений М.В. Вітрук визначає правовий статус як соціально допустимі та необхідні можливості, потенціал людини не просто як особистість, а як громадянина певної держави, гарантований авторитетом держави і всією її владою⁷.

Загалом правовий статус – це складна категорія, зміст якої складається з певних елементів. Деякі вчені розрізняють права, свободи, обов'язки та відповідальність як частину правового статусу⁸.

На думку А.В. Зайчука та Н. М. Онищенко, правовий статус – це система прав, свобод, законних інтересів та обов'язків особи, законно встановлена та гарантована державою⁹.

У свою чергу, А.М. Колодій пропонує виділити такі елементи правового статусу, як статусні правові норми та правовідносини, суб'єктивні права, свободи, юридичні обов'язки, громадянство, правові принципи та правові гарантії, законні інтереси, правосуб'єктність¹⁰.

У теорії кримінального процесу правовий статус свідка остаточно не визначений. Це зумовлено:

⁶ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96- ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

⁷ Тодыка Ю. Н., Тодыка О. Ю. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине. Ки-ев: Ин Юре, 2004. 367 с.

⁸ Скаун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Х: Еспада, 2006. 776 с.

⁹ Теорія держави і права: академічний курс / за ред. О.В. Зайчука, Н.М.Онищенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

¹⁰ Колодій А. М. Права, свободи і обов'язки громадянина в Україні: підручник. К.: Правова єдність, 2008.

- по-перше тим, що на думку деяких авторів, свідок не є стороною у кримінальному процесі., тому що на нього покладається лише обов'язок надати показання у кримінальному провадженні ,і у разі, якщо ці показання будуть завідомо неправдиві, то свідок буде нести кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань;

- по-друге, свідок не має права здійснювати процесуальні дії у кримінальному процесі, відповідно нін не має права впливати на процесуальне рішення щодо закриття кримінального провадження, передачу до суду, наприклад, обвинувального акта

Відповідно до ст. 65 Кримінального процесуального кодексу свідок – це фізична особа, яка знає або може знати про обставини, що підлягають доказуванню в ході кримінального провадження, і яку викликали для дачі показань¹¹.

На думку І. Я. Фойницького, свідок – це особа, яка володіє інформацією про обставини провадження, отримані шляхом їх особистого сприйняття, і викликається до суду для дачі показань перед ним щодо цих обставин у порядку, встановленому законом¹².

У доктрині кримінального процесу свідок у кримінальному провадженні, як правило, розглядається як юридично не зацікавлений у вирішенні провадження особа, від якої беруться показання під час досудового розслідування та судового розгляду.

У свою чергу Є.В. Григорчук розглядає свідка у кримінальному провадженні як особу, якій відомі обставини події або відомості про підозрюваного чи обвинуваченого¹³.

Якщо розглядати свідка як суб'єкта, який виступає джерелом свідчень, то ключовою рисою його процесуального статусу в порівнянні з підозрюваним,

¹¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

¹² Фойницький І. Я. Курс уголовного судопроизводства: учебник. Т. 2. / под ред. А. В. Смирнова. СПб.: Альфа, 1996. 607 с.

¹³ Григорчук Є. В. Процесуальна природа учасників провадження, що виконують допоміжну функцію у кримінальному судочинстві України. Правничий часопис Донецького університету. 2013. № 2. С. 186–191.

обвинуваченим та потерпілим є наявність законодавчо закріпленого зобов'язання давати правдиві свідчення по суті провадження.

Водночас слід зазначити, що ще одна особливість процесуального статусу свідка, на думку С.В. Слінько, полягає в тому, що він не має можливості впливати на хід кримінального провадження, приймати рішення та оскаржувати такі рішення¹⁴.

Варто зазначити, що перед тим, як покласти на свідка обов'язок охороняти правопорядок, даючи правдиві свідчення, держава зобов'язана розробити ефективний механізм забезпечення прав і свобод свідка, його особистої безпеки.

Однак не можна не погодитися з тим, що протягом багатьох років інтереси свідка були предметом правового захисту, а органи досудового розслідування, прокуратура та суди загалом зневажали вимоги кримінального процесуального законодавства щодо забезпечення прав, законні інтереси та безпеки свідків.

При цьому держава, як влучно висловився І.Л. Петрухін, певною мірою перекладає обов'язок боротьби зі злочинністю на своїх громадян, вимагаючи, щоб у певних ситуаціях вони жертвували своїми правами і свободами задля досягнення суспільної мети підтримання правопорядку¹⁵.

Зокрема, Європейський суд з прав людини у справі Срахі проти Італії, 34896/97, 5 грудня 2002 р.) зазначив, що за відсутності вказівки заявника (п. Срахі) про обставини, щодо яких свідок (п. Пуччіні Batalia) може давати показання, не доведено, що виклик цього свідка був необхідним для встановлення істини у справі, а відмова допитати цього свідка жодним чином не порушувала права на захист¹⁶.

Європейський суд з прав людини виходить з логіки, що виклик кожного свідка повинен бути необхідним для встановлення істини у справі, тобто повинна бути доступна обґрунтованість його виклику на допит із зазначенням переліку обставин, які можуть бути відомі такій людині.

¹⁴ Слінько С. В. Процесуальний статус свідка у кримінальному процесі. *Форум права*. 2012. № 1. С. 878–882.

¹⁵ Коваленко Є.Г. Кримінальний процес України : навч. посібник. К. : Юрінком Інтер, 2004. 576 с.

¹⁶ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Краксі проти Італії» (№34896/97) від 5 грудня 2002 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_084#Text.

Виклик свідка без розуміння того, які обставини можуть бути йому відомі, може призвести до затримки судового розгляду, зловживання стороною провадження процесуальними правами та введення суду в оману щодо обставин провадження. Ось чому такі рішення Європейського суду з прав людини щодо виклику та допиту свідка повинні враховуватися національними судами.

Кримінальне процесуальне законодавство України надає сторонам можливість викликати осіб, щодо яких відомо, що вони мають інформацію про обставини провадження.

Відповідно до пункту 4 частини другої статті 315 Кримінального процесуального кодексу України, з метою підготовки до судового розгляду суд розглядає клопотання учасників процесу про виклик певних осіб до суду для допиту¹⁷.

Правда, закон обмежує коло осіб, які можуть бути допитані в суді в якості свідків. Частина 2 ст. 65 Кримінального процесуального кодексу України визначено перелік осіб, які не можуть бути допитані як свідки, а саме: священнослужителі, адвокати, нотаріуси, лікарі, судді, присяжні та інші – переважно з питань їх професійної таємниці.

Наприклад, допит адвоката як свідка є порушенням гарантій адвокатської діяльності, передбачених пунктом 2 частини 1 статті 23 Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" (забороняється вимагати від адвоката, його помічника, стажиста, особи, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням, а також від особи, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю, надання відомостей, що є адвокатською таємницею)¹⁸.

Порушення адвокатських гарантій та розголошення адвокатської таємниці порушує всю суть адвокатської діяльності та порушує право людини на захист,

¹⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

¹⁸ Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 27, ст.282.

гарантоване статтею 20 Кримінального процесуального кодексу України, щодо якого така інформація може бути розголошена.

З цього приводу Е. Бенедикт висловився досить влучно: "Адвокат, перейшовши в роль свідка, позбавляє обвинуваченого останньої підтримки, наданої йому законом в особі захисту Те, що має служити йому, обертається проти нього»¹⁹.

Те саме стосується інших осіб, яких не можна допитувати як свідків, згідно з частиною 2 статті 65 Кримінального процесуального кодексу України, оскільки такий допит зводить нанівець всю суть їх професійної діяльності.

У теорії кримінального процесу під допитом розуміють слідчу дію, що проводиться з метою збору доказів шляхом отримання показань допитуваної особи, зафіксованих у словесній формі в протоколі та інших передбачені законом методи, про відомі йому обставини кримінального правопорушення або такі обставини можуть мати значення для кримінального провадження²⁰.

Враховуючи, що, згідно з частиною 4 статті 95 Кримінального процесуального кодексу України, суд не має права обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них, допито свідків безпосередньо під час судового розгляду надає суду можливість безпосередньо оцінити їхні показання та визначити їх значення для даного кримінального провадження.

Обов'язок судді приймати і оцінювати лише показання свідків, безпосередньо заслуханих ним, також закріплено в частині 4 статті 95 Кримінального процесуального кодексу України: «Суд може обґрунтувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або отриманих у порядку, передбаченому статтею 225 цього Кодексу. Суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них»²¹.

¹⁹ Бенедикт Е. «Адвокатура нашего времени» [Текст] / Е. Бенедикт. – СПб., 1910. – 64 ст.

²⁰ Особи, що підлягають допиту, та предмет допиту за чинним КПК України / Ю. В. Колесник // Вісник Академії адвокатури України. - 2014. - Т. 11, № 1.

²¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

Перебування особи в статусі свідка не обмежується часом. Отже, будучи викликаним та допитаним як свідок або залученим до проведення процесуальної дії як свідок, особа залишається у зазначеному процесуальному статусі навіть після вчинення процесуальних дій, тобто протягом усього кримінального провадження. Це також слід враховувати при забезпеченні прав та законних інтересів зазначеного учасника кримінального провадження.

Одним з основних обов'язків свідка є з'явлення на виклик до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду та надання правдивих показань під час досудового розслідування та судового розгляду - виникає з моменту, коли його викликають для дачі показань.

У Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 р. було приділено окрему увагу виклику свідка слідчим, прокурором, а також детально регламентовано зміст та порядок отримання повістки в окремому спеціальному розділі 11 розділу II "Заходи забезпечення кримінального провадження".

Так, якщо свідок був викликаний у порядку, встановленому кримінальним процесуальним законодавством, але він не з'явився без поважних причин або не повідомив про причини неприбуття, до нього може бути застосований такий захід процесуального примусу, як привід.

Участь у кримінальному провадженні свідка пов'язана з необхідністю усного контакту з суб'єктами, які проводять процесуальні дії, або беруть у них участь, відтворення відомої їм інформації. Водночас закон зобов'язує свідка давати правдиві показання, що передбачає створення належних процесуальних умов. Одна з цих умов передбачена п. 4 ч. 1 ст. 66 Кримінального процесуального кодексу України: право свідка давати показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, та користуватися допомогою перекладача²². Таким чином, реалізований принцип мови судочинства, згідно з яким своєчасність залучення перекладача у відносини зі свідком, який не володіє або недостатньо знає мову, на якій ведеться провадження, є безпосередньою відповідальністю посадові

²² Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

особи, що здійснює кримінальне провадження. Якщо ця умова не виконується, немає законних підстав для притягнення свідка до відповідальності за невиконання покладених на нього обов'язків у формі правдивих показань.

Крім того, варто звернути увагу на той факт, що законодавець у Кримінальному процесуальному кодексі України позбавив свідка права на оскарження дій та рішень слідчого чи прокурора. Ця ситуація є наслідком довготривалого домінування у вітчизняній кримінальній процесуальній доктрині думки, що свідок не може мати особисті інтереси.

Така позиція зумовлена звуженим розумінням законного інтересу особи в кримінальному процесі.

Так, С.М. Стахівський зазначив, що процесуальна позиція свідка, як правило, не впливає на його ставлення до провадження та надійність показань. Звичайно, це не означає, що свідок не може мати певного інтересу у вирішенні провадження, але цей інтерес обумовлений не його процесуальним становищем, а причинами, що перебувають поза процесуальними відносинами²³.

Отже, на думку свідка, було б доцільніше говорити про його незацікавленість результатами судового рішення (матеріальний інтерес), але ніяк не про відсутність законного інтересу під час його участі у кримінальному провадженні (процесуальний інтерес).

Таким чином, беручи до уваги вищевикладене, можна стверджувати, що залучення особи до участі у кримінальному провадженні в якості свідка, в будь-якому випадку, в тій чи іншій мірі зачіпає сферу законних інтересів такої особи. Процесуальний інтерес свідка може виражатися у досягненні якнайсуворішого дотримання процедури допиту чи іншої процесуальної дії за участю свідка, застосуванні передбачених законодавством заходів безпеки, якщо є відповідні підстави.

²³ Стахівський С. М. Кримінальні процесуальні засоби доказування : дис. ... док. юрид. наук. К., 2005. 401 с.

1.2. Сутність імунітету свідка у кримінальному процесі України

В історичному контексті імунітет свідків у юриспруденції та, зокрема, у кримінальному провадженні існує досить тривалий час. Отже, навіть у Стародавньому Римі свідків не можна було засудити до осіб, яких звинувачують у скоєнні злочину, осіб віком до 20 років або привезених з дому обвинувачених, розпусників проти їхнього покровителя. Крім того, дайджестам Юстиніана було заборонено давати адвокатів у справах осіб, інтереси яких вони захищали²⁴.

У перекладі з латинської мови термін «імунітет» означає звільнення від чогось. У юриспруденції імунітет трактується як виключне право не підкорятися певним статутним нормам.

Після встановлення в КПК України правової норми, згідно з якою особа, яка має процесуальний статус свідка, звільняється від обов'язку давати показання проти членів своєї сім'ї та близьких родичів, дисертації Р. Баранника, А.В. Белков присвятив цьому питанню.

Однак на сьогоднішній день питання, що стосуються обсягу та змісту імунітету свідків, кола осіб, які його мають, гарантій прав неповнолітніх свідків залишаються незмінними, що зумовлює необхідність вироблення власних підходів до розуміння сутності свідчень імунітет

Доктрина висвітлила думку, що відмова радянського законодавства та судової практики запровадити інститут імунітету свідків пояснюється тим, що його запровадження може суттєво ускладнити встановлення істини та впливом його свідомо зацікавленого стану на свідчення свідок може бути врахований при їх оцінці. Однак такі висновки були зроблені через те, що наука розглядала лише одну сторону питання - інтереси досягнення істини в кримінальному процесі. Однак моральні аспекти обов'язку давати свідчення на шкоду ближньому не враховувались.

²⁴ Поняття та класифікація імунітету свідків за кримінальним процесуальним законодавством – URL: <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc23/52.pdf>

Крім того, як показала практика, відмова від імунітету не давав достовірних доказів у всіх випадках. В результаті протиріччя, що виникло, як показала практика, збільшилось число неправдивих свідчень, в тому числі з боку осіб, які користуються імунітетом свідків в інших країнах, тоді як кількість осіб, які за це були притягнуті до відповідальності, загалом зменшився. І це зрозуміло: важко покарати, наприклад, матір за спробу врятувати сина брехнею, хоча він вчинив тяжкий злочин²⁵.

Однак ситуація повністю змінилася із прийняттям Конституції України, ч. 1 ст. 63, яка встановлює, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом²⁶.

«Прагнення знайти більш досконалі та гуманні форми судочинства неминуче змушує нас звернутися до моральних критеріїв оцінки певних правових інститутів. Спроби з гуманних позицій підійти до вирішення правових конфліктів, орієнтуючись одночасно на моральні цінності, дають значний вигравш у соціальному плані, закріплюючи у свідомості людей ідею права як справедливості. Тим самим виховується повага до закону і, відповідно, законослухняність»²⁷.

А.Ф.Коні писав, що процесуальне законодавство визнає правомірність вторгнення у сферу його застосування моральних вимог і, по можливості, намагається дати їм необхідне відображення. «... Задля цілей земного судочинства не можна порушувати чи послаблювати святі почуття, які пов'язують людей. Закон зберігає ті святі почуття, які, навіть якщо свідок усвідомлює провину підсудного або існують фактори, що викривають його, часто змушують серце того, хто свідчить, проливати сльози та кров або шукати полегшення від своєї власної долі у брехні»²⁸.

²⁵ Карнеева Л. М. Проблемы свидетельского иммунитета. Советское государство и право. 1986. № 6. С. 58-62

²⁶ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96- ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

²⁷ Ветрова Г. Н. Закон и нравственность в уголовном судопроизводстве. Вестник Московск. ун-та. Сер. II. Право. 1996. № I. С. 51-58.

²⁸ Кони А. Ф. Собрание сочинений в 8 т. М. : Юридическая литература, 1967. Т. 4. 543 с

Впровадження імунітету свідків у кримінально-процесуальне законодавство можна розглядати як важливий елемент демократизації та гуманізації не лише кримінального процесу, а й суспільства в цілому. «Право свідка відмовитись давати показання проти коханої людини пов'язане із сімейними зв'язками та такими моральними категоріями, як совість, милосердя ... Держава не може не бути зацікавлена у швидкому відновленні соціальних зв'язків осіб, які відбували покарання, особливо пов'язки, пов'язані з ув'язненням. Негативні наслідки такого покарання найуспішніше долаються в сім'ї, відносини з якою повинні порушуватися, зокрема, свідченнями на шкоду родичу»²⁹.

На думку Л.Д. Кокорєва, звільнення свідків найближчих родичів обвинуваченого від обов'язку давати свідчення певною мірою може допомогти усунути обставини, іноді негативно вплинути на стосунки в сім'ї, в деяких випадках може призвести до розпаду сім'ї³⁰.

«Моральна позиція слідчого (суддів) зумовлює характер спілкування в проведенні допиту свідка, який є близьким родичем обвинуваченого, появи в кримінальному провадженні таких показань як доказів.

Якщо підходити до вирішення цього питання з етичних позицій, то, безумовно, ясно, що норми моралі суспільства не можуть вимагати від родича відомостей, які викривають близьку йому особу»³¹.

Отже, головним аргументом на користь переваг запровадження імунітету свідків до кримінально-процесуального законодавства можна вважати необхідність приведення закону у відповідність до вимог суспільної моралі. Довгий час вчені відзначали недоцільність вимагати від свідка свідчення проти близького родича під загрозою кримінальної відповідальності, оскільки це не відповідає основним моральним нормам.

²⁹ Карнеева Л. М. Проблемы свидетельского иммунитета. Советское государство и право. 1986. № 6. С. 58-62

³⁰ Кокорев Л. Д. Участники правосудия по уголовным делам. Воронеж : Изд-во Воронежск. ун-та, 1971. 160 с.

³¹ Сибільова Н. В. Допустимість доказів у радянському кримінальному процесі. К. : НМК ВО, 1991. 64 с.

У кримінально-процесуальній науці загально визнано, що фактичні дані, за допомогою яких встановлюються обставини, що інкримінують обвинуваченому кримінальне правопорушення або обтяжують його відповідальність, називаються обвинувальними доказами, а інші - тими, що встановлюють обставини, повністю або частково спростовують звинувачення, інкримінуються конкретній особі, - виправдувально.

Надання свідку права відмовити в розголошенні саме тієї інформації про близького родича або члена сім'ї, яка буде (або може бути використана) як викривальний доказ у майбутньому, є основою цього імунітету. За словами Р. Баранника, предметом права на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї або близьких родичів є "свідчення, пояснення або інші дані, що містять інформацію про вчинення допитуваного або особи, з якою проводиться співбесіда, члена його сім'ї або близького родича за діяння, за яке встановлено будь-який вид юридичної відповідальності, а також відомості, що становлять таємницю особистого життя»³²

Слід зазначити, що свідок через власне незнання, небажання мати справу з правоохоронними органами, ворожі стосунки чи з інших причин може мовчати про відомі йому обставини, що пом'якшують відповідальність, або навіть засвідчити невинність. Слідчий повинен вжити відповідних заходів, щоб допомогти допитуваному подолати тенденцію мовчати про обставини, що виправдовують цю особу, і тим самим запобігти перетворенню імунітету, наданого свідку, в офіційну відмову давати показання.

Поширена ідея, що родичі – це люди, пов'язані між собою кровними зв'язками, що тягне за собою виникнення, зміну або припинення прав та обов'язків. Родичі бувають прямими (мати – дочка, батько – син), повнокровними (брати і сестри, якщо у них є спільні батьки) і неповними (брати і сестри, якщо у них спільний батько чи мати) та побічними (племінники –

³² Зеленецький В. С. Возбуждение государственного обвинения в советском уголовном процессе. Х. : Изд-во Харьк. ун-та, 1979. 144 с.

дядьки). Прийомні батьки та усиновлені діти також є родичами³³. Проблема полягає в тому, що згадана стаття Конституції прямо не вказує, в якій галузі процесуального права застосовується ця норма (цивільний чи кримінальний процес, адміністративне право тощо).

Справа в тому, що норми різних галузей права, засновані на цілях правового регулювання та характеристиках суспільних відносин, що підлягають врегулюванню, мають юридичне значення для різних обставин, що визначають характер цієї сім'ї, сімейних відносин, спільного проживання, що підтримуються і т. д.

Врешті-решт коло суб'єктів цього виду імунітету має бути визначене таким чином, щоб надане свідку право не перетворювалось на перешкоду у досягненні цілей кримінального провадження і, водночас, не завдає шкоди особам, пов'язаним сімейними та спорідненими відносинами.

Існує точка зору, згідно з якою, застосовуючи частину 1 статті 63 Конституції України "... сьогодні, щоб конкретизувати поняття "члени сім'ї" та "близькі родичі", необхідно посилатися на норми кримінального процесуального, сімейного та цивільного законодавства"³⁴.

Щоб визначити коло осіб, які зараз мають право на згаданий імунітет, слід керуватися п. 1 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України, згідно з якою близькими родичами та членами сім'ї є чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, пасербиця, брат, сестра, дідусь, бабуся, прадід, прабабуся, онук, онука, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлена дитина, опікун чи піклувальник, особа, що перебуває під опікою чи піклуванням, а також особи, які живуть разом, пов'язані спільним життям і мають взаємні стосунки права та обов'язки, включаючи осіб, які проживають разом, але не перебувають у шлюбі³⁵.

³³ Юридичний словник-довідник / за ред. Ю. С. Шемшученка. К. : Феміна, 1996. 696 с.

³⁴ Коментар до Конституції України / за ред. А. І. Осауленка. К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1996. 376 с.

³⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

Деякі автори стверджують, що право відмовити в дачі показань включає також право відкликати вже надані показання.

Це означає, що у разі відмови свідка, який користується правом на імунітет, від раніше даних показань, останні не можуть бути використані як докази ні на підставі протоколу допиту, ні шляхом перекладу їх змісту особою, яка була присутня під час допит (атестуючий свідок, поліцейський тощо). «Допит таких осіб та оцінка їх показань означали б обхід права на недоторканність свідків, оскільки це рівнозначно оголошенню показань свідка, даних на стадії досудового розслідування в суді. Це обмеження не поширюється на інших осіб, яким свідок ... розповів про відомі йому факти в непроцесуальному порядку»³⁶.

В. Шимановський стверджує, що коли свідку (потерпілому) пояснювали його право відмовитись давати показання через недоторканність, у разі відмови від цього показання в судовому засіданні його показання, дане в ході досудового розслідування, зберігають свою доказову силу і повинні бути оцінені у поєднанні з усіма іншими доказами в процесі згідно із загальними правилами оцінки доказів³⁷.

Проаналізувавши диспозитивний імунітет свідка, перейдемо до аналізу другого типу імунітету – абсолютного (обов'язкового), який полягає у забороні допитувати деяких осіб як свідків.

Отже, згідно з ч. 2 ст. 65 Кримінального процесуального кодексу України не можуть бути допитані як свідки³⁸: «1) захисник, представник потерпілого, цивільний позивач, цивільний відповідач, юридична особа, щодо якої ведеться провадження законний представник потерпілого, цивільний позивач у кримінальному провадженні - про обставини, які стали їм відомими у зв'язку з виконанням функцій представника або захисника; 2) адвокати – про інформацію,

³⁶ Громов Н. Свидетельский иммунитет в уголовном процессе. Российская юстиция. 1997. № 9. С. 48-50.

³⁷ Шимановский В. Новое в процедуре разъяснения прав участников процесса на предварительном следствии. 1996. № 2. С. 34.

³⁸ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

що становить адвокатську таємницю; 3) нотаріуси – про відомості, що становлять нотаріальну таємницю; 4) медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про захворювання, медичний огляд, огляд та їх результати, інтимну та сімейну сторону життя людини – про інформацію, що становить медичну таємницю; 5) священнослужителі – про інформацію, яку вони отримали під час сповідей віруючих; 6) журналісти – про інформацію, що містить конфіденційну інформацію професійного характеру, надану за умови нерозголошення авторства чи джерела інформації; 7) судді та присяжні – за обставинами обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час прийняття судового рішення, за винятком випадків кримінального провадження щодо прийняття суддею (суддями) завідомо несправедливий вирок чи рішення; 8) особи, які брали участь у укладанні та реалізації угоди про примирення у кримінальному провадженні – про обставини, які стали їм відомими у зв'язку з їх участю у укладанні та виконанні угоди про примирення; 9) особи, до яких застосовано заходи безпеки – щодо фактичних даних про їх особу; 10) особи, які мають інформацію про фактичні дані про осіб, до яких застосовано заходи безпеки - за цими даними; 11) експерти - пояснити висновки, які вони надають».

У цьому випадку особи, «передбачені пунктами 1-5 частини другої ст. 65 Кримінально-процесуального кодексу, щодо зазначеної довіреної інформації, особа, яка довірила їм цю інформацію, може бути звільнена від обов'язку зберігати професійну таємницю у визначеному нею обсязі. Звільнення здійснюється в письмовій формі за підписом особи, яка довірила вказану інформацію.

Також без їхньої згоди в якості свідків не можуть бути допитані особи, які мають право на дипломатичний імунітет, а також працівники дипломатичних місій без згоди представника дипломатичної установи".

Підводячи підсумок, можна зазначити, що імунітет свідка – це сукупність норм, що звільняють його від обов'язку давати показання у кримінальному провадженні.

У цьому випадку імунітет свідка може бути абсолютним (імперативним), коли чітко прописано, хто і в яких випадках ні в якому разі не може бути допитаний як свідок та диспозитивний, що дає свідку право не давати показань.

Залежно від наявності суб'єктивного права (дієздатності) відмовитись від дачі показань про себе та / або своїх близьких осіб та членів сім'ї, імунітет свідка можна розділити на особистий прямий та опосередкований правовий імунітет свідка.

Особистий негайний імунітет свідка – це імунітет, гарантований ст. 63 Конституції України, згідно з якою особа не несе відповідальності за відмову давати показання чи пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом³⁹, а також міжнародними правовими актами та міжнародними угодами.

Такий імунітет полягає в тому, що особа своїми діями чи бездіяльністю (тобто надає чи не надає) безпосередньо реалізує свою правоздатність.

Непрямий правовий імунітет свідка – це імунітет тих осіб, які згідно із законом зобов'язані зберігати конфіденційну інформацію, таємницю клієнта, пацієнта, і відповідно до кримінального процесуального законодавства встановлює гарантії дотримання ними такої таємниці.

Такі особи щодо зазначеної довіреної інформації можуть бути звільнені від обов'язку зберігати професійну таємницю лише особою, яка довірила їм цю інформацію, у обсязі, визначеному нею⁴⁰.

На сьогоднішній день, незважаючи на те, що у КПК України і закріплено норми, що розкривають зміст інституту імунітету свідка у кримінальному провадженні, вони все ще не є досконалими і потребують внесення деяких змін, зокрема у частині вдосконалення гарантій реалізації імунітету для неповнолітніх (малолітніх) осіб.

³⁹ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96- ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

⁴⁰ Кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право – URL: http://lsej.org.ua/3_2016/38.pdf

Висновки до Розділу 1

Аналіз чинного законодавства та теоретичних розробок у галузі регулювання процесуального статусу свідка у кримінальному провадженні дозволяє зробити такі висновки:

1. Свідок у розумінні ст. 65 Кримінального процесуального кодексу України – це особа, яка знає або може знати про обставини, що підлягають доказуванню в ході кримінального провадження, та яку викликали для дачі показань.

2. Враховуючи, що особливий кримінальний процесуальний статус свідка набувається за певних умов і є тимчасовим, а не постійним, цей момент набуття статусу свідка повинен бути чітко визначений у положеннях Кримінального процесуального кодексу України з метою достовірного розуміння процесуального статусу особи у кримінальному провадженні.

3. Правовідносини, що виникають у галузі регулювання реалізації імунітету свідків, можуть бути об'єднані в самостійний кримінальний процесуальний інститут, який являє собою сукупність кримінальних процесуальних норм, що передбачають для захисту моральних цінностей суб'єктивне та гарантоване законом право на звільнення певних категорій свідків від обов'язку давати показання у кримінальному провадженні, а також забезпечення права громадян не давати показань проти себе чи своїх близьких родичів чи членів сім'ї у кримінальному провадженні.

4. Імунітет свідка у кримінальному провадженні класифікується за багатьма критеріями, але найбільш важливою і конкретною є класифікація імунітету свідка на два типи: імперативний, який чітко встановлює на рівні закону заборону допиту певних категорій осіб, які мають бути свідками у кримінальному провадженні та диспозитивний, що дає свідкам право не давати показань проти себе, своїх близьких та членів сім'ї. Залежно від наявності суб'єктивного права (правоздатності) відмовитись давати показання щодо себе

та / або своїх близьких родичів та членів сім'ї, імунітет свідка також можна поділити на особистий прямий та опосередкований правовий імунітет свідка.

РОЗДІЛ 2

ПРОЦЕДУРА ДОПИТУ СВІДКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ НА СТАДІЇ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ПЕРШІЙ ІНСТАНЦІЇ

При здійсненні кримінального провадження, яке саме по собі є досить об'ємним та копітким процесом, методи збору та дослідження доказів займають важливе місце. Однією з найважливіших слідчих дій з точки зору збору та оцінки доказової бази є допит осіб, які володіють інформацією про обставини скоєного кримінального правопорушення.

Багато наукових праць присвячено вивченню такої процесуальної дії, як допит. Зокрема, багато як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців займаються вивченням проблем допиту, значення його результатів у кримінальному провадженні та, загалом, встановленням істини у провадженні, а саме: В.П. Бахін, А.Н. Васильєв, Л. Карнеєва, В.О., А.Я. Дубінський, В.С. Зеленецький, Н.С. Карпов, К. Кожевников, Є. Д. Лук'янчиков, Коновалова, М.І. Порубов, С.М. Стаховська, В.Ю. Шепітко, М.П. Яблоков, Р.С. Белкін та багато інших⁴¹.

Допит свідків, який проводиться на стадії судового розгляду справи, є не менш важливим за допит на стадії досудового розслідування. Так, на стадії судового розгляду справи існує не лише безпосередня оцінка судом показань свідків, які вони дали на стадії досудового розслідування, а й співставлення їх з тими показаннями, що вони надають безпосередньо в залі судового засідання.

Процесуальна процедура залучення практично всіх учасників кримінального провадження передбачає процедуру роз'яснення їх прав, обов'язків та відповідальності.

⁴¹ Особи, що підлягають допиту, та предмет допиту за чинним КПК України / Ю. В. Колесник // Вісник Академії адвокатури України. - 2014. - Т. 11, № 1.

Щодо свідка, з'ясування прав також відбувається безпосередньо перед початком його допиту. Особа набуває статусу свідка відразу після її офіційного виклику на допит, і з цього моменту вона отримує права та юридичні обов'язки, передбачені чинним кримінальним процесуальним законодавством.

Не заперечуючи необхідності з'ясування прав допитуваного до початку слідчої дії, ми вважаємо правильною позицію тих авторів, які пропонують перенести етап ознайомлення свідка з його правами, обов'язками та відповідальністю з моменту його допит до моменту виклику⁴².

Важливо зазначити, що під час допиту свідків важливо не тільки отримати інформацію, цінну для провадження, але отримати таку інформацію в порядку та в межах, визначених законом.

Тобто суворе дотримання процедури отримання такої інформації є не менш важливим, ніж сам результат у формі показань свідків, які висвітлюють певні обставини провадження. Адже недотримання процедури допиту свідків тягне за собою неможливість врахування їх показань судом при проголошенні вироку.

Тобто для того, щоб певна особа отримала процесуальний статус свідка у кримінальному провадженні, їй необхідно мати інформацію про обставини тих подій, які мають значення для кримінального провадження. В іншому випадку це може лише перешкодити встановленню істини в процесі та сприяти затримці судового розгляду.

Зокрема, Європейський суд з прав людини у справі *Crahi* проти Італії, 34896/97, 5 грудня 2002 р.) Заявив, що за відсутності вказівки заявника (п. *Crahi*) про обставини, щодо яких свідок (п. Пуччіні битва) може свідчити, не доведено, що виклик цього свідка був необхідний для встановлення істини у справі, а відмова допитати цього свідка жодним чином не порушувала права на захист.

⁴² Белькова О. В. Правовий статус свідка в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук. Х., 2005. 223 с.

Європейський суд з прав людини виходить з логіки, що виклик кожного свідка повинен бути необхідним для встановлення істини в процесі, тобто повинна бути доступна обґрунтованість його виклику на допит із зазначенням переліку обставин, які така людина. Виклик свідка без розуміння того, які обставини можуть бути йому відомі, може призвести до затримки судового розгляду, зловживання стороною справи процесуальними правами та введення суду в оману щодо обставин справи. Ось чому такі рішення Європейського суду з прав людини щодо виклику та допиту свідка повинні враховуватися національними судами.

Більше того, слід зазначити, що у статті 17 Закону України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" від 23 лютого 2006 року визначено, що українські суди застосовують Конвенцію про захист прав людини та основних свобод та практику Європейського суду з прав людини при розгляді справ⁴³. Тобто норми, що визначають необхідність та порядок допиту свідка у кримінальному провадженні, регулюються не лише національним законодавством, а й встановлюються практикою Європейського суду з прав людини.

Як уже було з'ясовано у попередньому розділі, свідки є масовою групою учасників кримінального провадження, і їх допит є «одним із найкращих методів отримання доказів у кримінальному провадженні»⁴⁴. У зв'язку з цим пояснюється необхідність детального дослідження та регламентування порядку проведення допиту свідків на стадії судового розгляду справи.

Так, кримінальне процесуальне законодавство України надає сторонам можливість викликати осіб, щодо яких відомо, що вони мають інформацію про обставини провадження. Відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 315 Кримінального процесуального кодексу України, з метою підготовки до судового розгляду суд

⁴³ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>.

⁴⁴ Костянтин Рибачковський. Про захист на допиті свідка. Київ, 2019. URL: <http://kievadocate.com.ua/ua/2019/03/12/про-захист-свідка-на-допиті/>.

розглядає клопотання учасників судового провадження про виклик певних осіб до суду для допиту⁴⁵.

Враховуючи, що згідно з ч. 4 ст. 95 Кримінального процесуального кодексу України, суд не має права обґрунтовувати судові рішення показаннями, що надаються слідчому, прокурору або посилатися на них⁴⁶, тоді допит свідків безпосередньо під час судового розгляду надає суду можливість безпосередньо оцінити їхні показання та визначити їх значення для цього кримінального провадження.

Допит свідків у судовому засіданні є дуже важливою частиною судочинства і вимагає ряду підготовчих дій, вчинення яких залежить від ефективності та значущості отриманих для суду доказів, щоб зробити їх найбільш справедливими, законними та об'єктивними висновки.

Відповідно до норми статті 346 Кримінального процесуального кодексу України, перед початком судового розгляду головуєчий дає розпорядження про видалення свідків із зали суду.

У свою чергу судовий розпорядник вживає заходів для того, щоб допитані та не допитувані свідки не спілкувалися між собою⁴⁷.

Це правило існує для того, щоб виключити обмін інформацією між свідками для отримання від них найбільш правдивих показань. Тільки після вжиття таких підготовчих кроків суддя може оголосити про початок судового розгляду.

Відповідно до ч. 1 ст. 349 Кримінального процесуального кодексу України, сторони судового розгляду після початку розгляду справи оголошують вступні промови, в яких вони мають можливість відзначити, якими доказами сторона

⁴⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

⁴⁶ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

⁴⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

повинна підтвердити надані їй обставини. Процедура дослідження доказів, включаючи порядок допиту свідків, має не менш важливе значення⁴⁸.

Процедура допиту свідка в судовому засіданні надзвичайно важлива для правильної оцінки показань свідка як достовірних.

Слід також мати на увазі, що достовірність показань свідка залежить від багатьох факторів, зокрема: однаково від майстерності особи, яка проводить допит, і від особистості самого свідка, що необхідно враховувати при проведенні допиту⁴⁹.

Саме по тій причині, згідно з ч. 1 ст. 352 КПК України, перед допитом свідка головуєчий встановлює відомості про особу свідка та з'ясовує стосунки свідка з обвинуваченим і потерпілим⁵⁰.

Суд повинен враховувати можливу упередженість свідка, спричинену різними факторами: дружба чи сімейні зв'язки, симпатія до однієї зі сторін процесу тощо. Це тягне за собою додаткові труднощі в оцінці судом таких засобів доказування.

Отже, суд повинен докласти максимум зусиль для виявлення будь-якого зв'язку на етапі безпосереднього дослідження доказів, який може перешкоджати правильній оцінці цього джерела інформації про факти чи обставини кримінального провадження під час прийняття рішення по справі⁵¹.

Варто також зазначити, що справжню особу свідка, якого слід допитати, не завжди є можливість встановлювати. У деяких випадках допускаються анонімні свідчення, хоча чинний КПК не містить такого терміну. Відповідно до п. 9 п. 10 ч. 2 ст. 65 Кримінального процесуального кодексу України, свідків, до яких застосовано заходи безпеки, не можна допитувати щодо фактичних даних про їх

⁴⁸ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

⁴⁹ Особливості допиту свідка на стадії судового розгляду в кримінальному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/3/60.pdf>

⁵⁰ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

⁵¹ Особливості допиту свідка на стадії судового розгляду в кримінальному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/3/60.pdf>

особу; інші особи, які мають інформацію про фактичні дані осіб, до яких застосовувались заходи безпеки, не можуть бути допитані щодо цих даних⁵².

У наукових колах говорять про необхідність уточнення цієї норми, оскільки з її змісту неможливо зробити чіткий висновок про те, які заходи безпеки застосовуються: заходи, спрямовані на нерозголошення інформації про особу, або на фізичний захист людини та захист її будинку, або "пов'язаний з переїздом в інше місце проживання"⁵³.

Однак кримінальне процесуальне законодавство передбачає методи допиту анонімних свідків. Тобто, свідків, до яких застосовувались заходи безпеки, не можна допитувати щодо фактичних даних про їх особу, або інших осіб, які мають інформацію про фактичні дані осіб, до яких застосовувались заходи безпеки, не можна допитувати за цими даними.

У виняткових випадках, щоб забезпечити безпеку вищезазначених свідків для допиту, суд за власною ініціативою або на вимогу сторін кримінального провадження або самого свідка видає мотивоване розпорядження про допит свідка за допомогою технічних засобів з іншого приміщення, в тому числі поза будівлею суду, або іншим чином. Таким чином, що унеможлиблює його ідентифікацію та забезпечує сторонам кримінального провадження можливість задавати питання та вислуховувати відповіді на них.

Якщо існує загроза встановити голос свідка, допит може супроводжуватися створенням акустичних перешкод.

Перш, ніж прийняти відповідне рішення, суд повинен з'ясувати, чи заперечували сторони кримінального провадження проти допиту свідка в умовах, що виключають його ідентифікацію, і, якщо це виправдано, відмовити у допиті свідка відповідно до частини 9 ст. 352 Кримінального процесуального кодексу України⁵⁴.

⁵² Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

⁵³ Тарасенко Р.В. До питання допустимості анонімних свідчень у кримінальному процесі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. № 72. С. 467-474.

⁵⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

Правда, в науковій літературі багато критики щодо положень законодавства про приховування обличчя свідків. Особливо, у цьому випадку увага вчених зосереджена на порушенні принципів безпосередності, змагальності та рівності сторін⁵⁵.

Зокрема, Г.А. Душейко вказав на велику можливість фальсифікації доказів та використання неправдивих свідків у зв'язку з недоступністю дійсних даних про особу, яку допитують як свідка. Вчені стверджують, що такі правові норми можуть поставити захист у вкрай не вигідне становище, яке буде обмеженим у можливостях і засобах захисту власних висловлювань та спростуванні аргументів обвинувачення⁵⁶.

Слід зазначити, що використання показань анонімних свідків як доказів, як правило, відповідає положенням Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а саме практиці застосування ст. 6 Конвенції, яка закріплює право на справедливий суд. Однак їх використання вимагає достатньо обґрунтованих причин та наявності реальної загрози життю та здоров'ю свідка⁵⁷. Досить вдалим прикладом є справа «Дурсон проти Нідерландів» (№ 20524/92, 26 березня 1996 р.). У цій справі Європейський суд з прав людини, проаналізувавши обставини справи, а саме те, що "наркоторговці часто вдаються до погроз та прямого насильства проти осіб, дають свідчення проти них", дійшов висновку, що є достатні підстави для збереження анонімності свідків⁵⁸.

У справі Красники проти Чехії, No 51277/99, 28 лютого 2006 р., Суд зазначив, що національні суди повинні мати серйозні та обґрунтовані підстави для надання анонімного статусу свідкам. Однак, «з протоколів, складених під час допиту свідків 11 липня 1997 р., Або з судових протоколів неможливо встановити, як слідчий та суддя, який вів справу, оцінювали обґрунтованість

⁵⁵ Казаренко М.М. Право свідка на імунітет та підстави його застосування. Право України. 1998. № 2. С. 51-52.

⁵⁶ Душейко Г.О. Проблеми правового забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. Запоріжжя, 2004. № 2. С. 209-218.

⁵⁷ Особливості допиту свідка на стадії судового розгляду в кримінальному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/3/60.pdf>

⁵⁸ Особливості допиту свідка на стадії судового розгляду в кримінальному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/3/60.pdf>

страху, який мали свідки в відношення до заявника або під час допиту в міліції, або вже під час допиту в суді».

Незважаючи на наявність нормативно-правового регулювання допиту анонімних свідків, а також врахування їх показів при розгляді справи, проте в юридичних колах наголошується на необхідності дотримання вимоги, за якої суд і сторона обвинувачення не спиралися б виключно чи в значній мірі на показання свідків, достовірні дані про особу якого відсутні. Подібною нормою рекомендується доповнити ч. 9 ст. 352 КПК України, до прикладу: «Вирок не може ґрунтуватися виключно або вирішальною мірою на показаннях свідка, дійсні дані про особу якого не розкриваються»⁵⁹.

Деякі науково-практичні коментарі зауважують, що «після проведення підготовчої частини допиту..., головуючий пропонує свідкові розповісти про всі відомі йому обставини кримінального провадження.

Під час цих показань ніхто із представників сторін не вправі втручатися у їх виклад або переривати свідка, окрім головуючого, якщо той виходить за межі обставин, щодо яких дає показання»⁵⁹.

Однак, така позиція є помилковою, оскільки у ст. ст. 352, 353 КПК України законодавець прямо передбачив здійснення прямого і перехресного допиту сторонами, але в жодному разі не вільний виклад показань свідком чи потерпілим суду.

Згідно з чинним КПК свідка обвинувачення першим допитує прокурор, а свідка захисту – захисник, якщо обвинувачений взяв захист на себе – обвинувачений (прямий допит). Під час прямого допиту не дозволяється ставити навідні запитання, тобто запитання, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї⁶⁰. В юридичній практиці та в юридичних колах вважається, що прямий допит існує для того, щоб сторона захисту та обвинувачення мали змогу продемонструвати свою правову позицію по справі.

⁵⁹ Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса / М.С. Строгович. – М.: Издательство «Наука», 1970. – Том II. – 516 с.

⁶⁰ ⁶⁰ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

Важливо також, що кожний свідок допитується окремо. Свідки, які ще не дали показань, не мають права перебувати в залі судового засідання під час судового розгляду⁶¹. Це правило існує для запобігання обміну інформацією між свідками та швидшого досягнення мети допиту.

Досить важливою під час допиту свідка сторонами судового провадження залишається роль суду. Адже суд, в першу чергу, повинен контролювати хід судового процесу та не допускати порушення правил допиту, як це передбачено в ч.3 ст.352 КПК України: «Суд зобов'язаний контролювати хід допиту свідків, щоб уникнути зайвого витрачання часу, захистити свідків від образи або не допустити порушення правил допиту»⁶².

Потрібно сказати, що суд здійснює роль арбітра та контролює хід допиту свідка, а його втручання в процес допиту повинно зумовлюватися тільки необхідністю досягнення мети допиту для встановлення істини в справі. Одним із засобів такого контролю є, наприклад, положення про те, що, якщо свідок висловлюється нечітко або з його слів не можна дійти висновку про те, визнає він обставини чи заперечує проти них, суд має право зажадати від цього свідка конкретної відповіді – «так» чи «ні» (ч. 10 ст. 352 КПК України)⁶³.

Більше того, під час допиту свідка сторонами кримінального провадження головує за протестом сторони має право зняти питання, що не стосуються суті кримінального провадження⁶⁴.

Згідно з ч. 7 ст. 352 КПК України, після прямого допиту протилежній стороні кримінального провадження надається можливість перехресного допиту свідка. Проведення перехресного допиту є важливою гарантією прав сторін і підтвердження достовірності показань свідка. Важливо зазначити, що, згідно з п. 5 ч. 2 ст. 87 КПК України, порушення права на перехресний допит є одним із

⁶¹ ⁶¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

⁶² Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

⁶³ ⁶³ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

⁶⁴ ⁶⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

істотних порушень прав і свобод людини, результатом чого повинно бути недопустимість отриманих у результаті доказів⁶⁵.

З практики ЄСПЛ порушення права на перехресний допит визнається порушенням права на справедливий судовий розгляд у розумінні ст. 6 Конвенції. Такого висновку ЄСПЛ дійшов у справі *Luca v Italy*, зазначивши, що «національні суди засудили заявника лише на підставі свідчень, які Н. дав до суду, і що ні самому заявнику, ні його адвокату ні на одній стадії провадження не надали можливості його допитати. За цих обставин Суд не переконався в тому, що заявникові надали достатню й належну можливість оспорити свідчення, покладені в основу його засудження. Заявника, отже, позбавили права на справедливий судовий розгляд».

За визначенням С. Дуди перехресним допитом є допит, за якого сторона як обвинувачення, так і захисту можуть в порядку черговості ставити одній і тій самій особі питання щодо будь-якої частини показань, з метою їх уточнення, доповнення та перевірки.

Тактика проведення перехресного допиту свідка стороною судового процесу може мати на меті не тільки з'ясування обставин справи, а й багато інших прихованих цілей, що спрямовані, наприклад, на дискредитацію свідка (доведення того, що йому з певних причин не можна довіряти), чи на дискредитацію його показань (доведення недостовірності власне змісту показань, посиляючись на відсутність логіки, інші докази у справі тощо). З тією метою, щоб сторони судового розгляду під час перехресного допиту свідків не виходили за рамки з'ясування обставин, що мають значення для процесу та не здійснювали тим самим затягування судового процесу у США встановили також межі перехресного допиту, а саме обмеженість тими обставинами, що досліджувалися під час прямого допиту, й обставинами, що стосуються достовірності показань свідків. Хоча, суд має право зі своєї ініціативи дозволити дослідження додаткових питань, як і під час прямого допиту, якщо вважатиме,

⁶⁵ ⁶⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

що це сприятиме швидшому розгляду справи та встановленню істини. В українських наукових колах вважають, що такий підхід щодо встановлення обмеженого переліку питань, що може з'ясуватися під час перехресного допиту свідків, має право на існування та повинен стати частиною українського законодавства. Зокрема, пропонується викласти ч. 7 ст. 352 КПК України в такій редакції: «Після прямого допиту протилежній стороні кримінального провадження надається можливість перехресного допиту свідка. Перехресний допит повинен бути обмежений тими обставинами, які досліджувалися під час прямого допиту, й обставинами, що стосуються достовірності показань свідків.

Суд, здійснюючи контроль за ходом допиту свідка, відповідно до частини 3 цієї статті, має право дозволити дослідження додаткових питань. Під час перехресного допиту дозволяється ставити навідні запитання»⁶⁶.

Іншим важливим процесуальним моментом перед допитом свідка, згідно з кримінальним процесуальним законодавством, є встановлення головуючим факту того, що свідок отримав пам'ятку про права та обов'язки свідка, і вони йому зрозумілі, при необхідності їх уточнити, а також з'ясувати, чи відмовляється він на підставах, встановлених Кримінальним процесуальним кодексом України, від дачі показань та попередження про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань та завідомо неправдиві показання.

Законодавство передбачає кримінальну відповідальність за відмову давати показання та свідомо неправдиві показання. Це додатковий стимул для свідка давати справедливі свідчення, що не введе суд в оману щодо фактичних обставин провадження, допоможе скоротити час судового розгляду. і швидко встановити істину в процесі.

Зокрема, Верховний суд у своєму рішенні у справі No 216/825/15-к від 19 червня 2018 року вказав, що попередження потерпілого про кримінальну

⁶⁶ Лушпійко В. Особливості допиту свідка на стадії судового розгляду в кримінальному процесі. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 3. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/3/60.pdf>

відповідальність за завідомо неправдиві показання необхідне для подальшого встановлення фактів та обставин.

Більше того, згідно з позицією Верховного суду, попередження потерпілого про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання та, зокрема, присягу йому необхідне для подальшого встановлення фактів та обставин, оцінка яких має юридичне значення для правильного вирішення провадження та винесення судового акта. Дотримання цих умов є важливим при визначенні достовірності показань.

Важливість цієї правової думки Верховного Суду полягає в тому, що ст. 225 Кримінально-процесуального кодексу України називається "Допит свідка, який постраждав під час досудового розслідування в судовому засіданні", і тому, загалом, відповідні положення стосовно потерпілого можуть тлумачитися свідками.

Такі гарантії містяться в законодавстві більшості правових держав. Наприклад, у розділі 603 Федеральних правил доказування, прийнятих та чинних у США, під присягою свідка зазначено, що це робиться з метою «таким чином пробудити свідомість свідка та вплинути на його свідомість, щоб що він розуміє обов'язок давати правдиві свідчення»⁶⁷.

Невиконання судом цих норм під час розгляду справи та прийняття рішення з урахуванням показань свідків, які не дали присягу, але не були попереджені про кримінальну відповідальність, тягне за собою скасування рішення як несправедливого у зв'язку з істотним порушенням кримінального процесуального закону, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 438 Кримінального процесуального кодексу України⁶⁸.

Після всіх підготовчих дій, необхідних для досягнення мети допиту і, головне, для завершення всього, що вимагається кримінальним процесуальним законодавством для дотримання законності процедури допиту, встановлення

⁶⁷ Мельникова Э.Б. Ювенальная юстиция: Проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии: учеб. пособ. 2-е изд., испр., доп. М.: Дело, 2001. 272 с.

⁶⁸ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

особи свідка та відсутності будь-яких інших перешкод для допиту, свідка допитують безпосередньо. Свідків допитують за правилами безпосереднього та перехресного допиту⁶⁹.

Українське законодавство передбачає кілька видів допитів, зокрема: прямий (основний) допит та перехресний допит. Існують і інші види допиту, такі як, наприклад, шаховий допит – коли допитувач одночасно задає питання іншим особам з тих самих фактів та обставин, які розслідуються на той момент під час основного допиту⁷⁰.

У Кримінальному процесуальному кодексі України відсутнє чітке визначення прямого допиту. Натомість відомий український юрист Я. П. Зейкан дає таке визначення цього поняття: прямий допит – це перший допит свідка стороною, що представляє свої показання як докази. Він називає допит того самого свідка перехресним допитом протилежної сторони. У цьому випадку перехресний допит виступає не лише як засіб перевірки доказів, а як контраргумент та спростування доказів опонента.

Відповідно до змісту ч. 13 ст. 352 КПК України, свідок, даючи показання, має право користуватися нотатками, якщо його показання пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими відомостями, які важко зберегти в пам'яті⁷¹. Варто зазначити, що дане положення може опосередковано впливати на достовірність показань свідка, адже ті записи та розрахунки, що містяться в нотатках свідка, можуть містити похибки. Більш логічним є підхід, що застосовується у Правилах США, а саме наявність права протилежної сторони витребувати ці письмові документи в ході судового розгляду, вивчити їх, піддати свідка перехресному допиту в зв'язку з ними й указати на ті їх частини, які стосуються наданих свідком показань⁷².

⁶⁹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

⁷⁰ Когутич І. І. Особливості та види судового допиту. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. № 1. с. 185-189. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2003_1_31.

^{71 71} Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

⁷² Federal Rules of Evidence, as amended to December 1, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.law.cornell.edu/rules/fre>

Потрібно сказати, стороні обвинувачення важливо, насамперед, провести прямий допит осіб, які володіють найбільшим обсягом інформації щодо обставин, які підлягають доказуванню для підтвердження висунутого обвинувачення.

Перехресний допит, на думку адвоката Я.П. Зейкан, можна визначити як допит свідка протилежною стороною, відповідно до обставин, що були предметом безпосереднього допиту, з метою перевірки цих даних, їх джерел та носія, а також отримання нової інформації від цієї особи⁷³. На його думку, будь-яка інформація в судовому засіданні набуває великого значення лише після того, як воно буде перевірено перехресним допитом.

Кожна із сторін повинна мати право та можливість провести перехресний допит, що саме по собі є гарантією правильності, об'єктивності та важливості встановлених фактів. Однією з особливостей перехресного допиту є той факт, що відсутність заперечень іншої сторони щодо досліджуваних фактів перетворює цю інформацію на підтвердження.

Право допиту свідка також передбачено Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, де у підпункті "d" пункту 3 ст. 6 документа передбачає, що кожен обвинувачений має право допитувати свідків, які свідчать проти нього, або право допитувати цих свідків⁷⁴.

Підводячи підсумок, слід сказати, що оцінюючи два види допиту, а саме прямий та перехресний допит, можна дійти висновку, що саме перехресний допит є найефективнішим інструментом для досягнення мети допиту. Як зазначав П. М. Браун у своїй книзі «Мистецтво розслідування». Тридцять принципів перехресного допиту», перехресний допит – це скальпель, який використовується для розтинання показань свідка з іншого боку. «Подібно до того, як хірург розкриває абсцес і вирізає мертві тканини, так і допитувач повинен рішуче і жорстко дослідити характер і мотивацію свідка, його

⁷³ Зейкан Я. П. Методика перехресного допиту в суді. Х.: Фактор, 2016. 192 с. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/news/advocatura/2016-05-19.posibnyk.zeykan.pdf>.

⁷⁴ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

показання, придушити спротив опозиції, знищити його аргументацію»⁷⁵. Тобто саме перехресний допит дає можливість позбутися зайвих суджень зі сторони допитуваного свідка та отримати ту інформацію, що є дійсно важливою для встановлення істини у провадженні.

Важливо також звернути увагу на той факт, що кожний свідок допитується окремо. Свідки, які ще не дали показань, не мають права перебувати в залі судового засідання під час судового розгляду⁷⁶. Це правило існує для запобігання обміну інформацією між свідками та швидшого досягнення мети допиту.

Більше того, під час допиту свідка сторонами кримінального провадження головує за протестом сторони має право зняти питання, що не стосуються суті кримінального провадження⁷⁷.

Відповідно до ч. 7 ст. 352 Кримінального процесуального кодексу України після безпосереднього допиту протилежній стороні кримінального провадження надається можливість перехресного допиту свідка. Перехресний допит є важливою гарантією прав сторін та підтвердженням показань свідка. Важливо зазначити, що відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 87 Кримінального процесуального кодексу України, порушення права на перехресний допит є одним із суттєвих порушень прав і свобод людини, результатом якого має бути неприпустимість отриманих доказів⁷⁸.

З практики ЄСПЛ порушення права на перехресний допит визнається порушенням права на справедливий суд у значенні ст. 6 Конвенції. ЄСПЛ дійшов такого висновку у справі "Лука проти Італії", зазначивши, що "національні суди засудили заявника лише на підставі доказів, Н. передав його суду, і ні сам заявник, ні його адвокат на будь-якій стадії провадження отримало можливість допитати його ... За цих обставин Суд не впевнений, що заявнику була надана

⁷⁵ Зейкан Я. П. Методика перехресного допиту в суді. Х.: Фактор, 2016. 192 с. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/news/advocatura/2016-05-19.posibnyk.zeikan.pdf>.

⁷⁶ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

⁷⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

⁷⁸ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

достатня та відповідна можливість оскаржити заяви, що лежать в основі його засудження. Тому заявника було позбавлено права на справедливий суд".

Згідно з визначенням С. Дуді, перехресний допит – це допит, під час якого сторона обвинувачення та сторона захисту в порядку пріоритету може поставити одній і тій же особі питання про будь-яку частину її показань, щоб пояснити, доповнити та перевірити їх⁷⁹.

Перехресний допит свідка стороною судового розгляду може мати мету не лише з'ясувати обставини справи, а й багато інших прихованих цілей, спрямованих, наприклад, на дискредитацію свідка (докази того, що йому не можна довіряти низку причин) або при дискредитації його показань (приведення недостовірності фактичного змісту показань, посилення на відсутність логіки, інших доказів у справі тощо).

Для того, щоб сторони судового розгляду під час перехресного допиту свідків не виходили за рамки з'ясування обставин, що мають значення для процесу, а отже, не затягували судовий розгляд у Сполучених Штатах, межі перехресного допиту були також встановлено, а саме обмеження цих обставин, були розслідувані під час безпосереднього допиту та обставини, що стосуються достовірності показань. Хоча суд має право за власною ініціативою дозволити дослідження додаткових питань, а також під час безпосереднього допиту, якщо він вважає, що це сприятиме швидшому розгляду справи та встановленню істини.

В українській науковій спільноті вважається, що такий підхід до встановлення обмеженого переліку питань, який можна уточнити під час перехресного допиту свідків, має право на існування і повинен стати частиною українського законодавства⁸⁰. Зокрема, пропонується викласти ч. 7 ст. 352 Кримінально-процесуального кодексу України в такій редакції: «Після безпосереднього допиту протилежній стороні кримінального провадження

⁷⁹ Дуда С. Судовий допит, його сутність і види. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 2. С. 153–155.

⁸⁰ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

надається можливість перехресного допиту свідка. Перехресне допит повинно обмежуватися обставинами, які були досліджені під час безпосереднього допиту, та обставинами, пов'язаними з достовірністю висловлювання свідків. Суд, здійснюючи контроль за ходом допиту свідка, відповідно до частини 3 цієї статті, має право дозволити розслідування додаткових питань. Під час перехресного допиту допускаються провідні питання"⁸¹.

Важливим моментом допиту свідка, який необхідно враховувати для максимальної ефективності допиту, є той факт, що суть доказів, наданих свідком, та їх надійність можуть безпосередньо залежати від фізичних властивостей особи, яка свідчить. Наприклад, свідок певного кримінального злочину може погано бачити або недостатньо обізнаний у механізмі функціонування певних засобів. Саме з цієї причини в процесі безпосереднього дослідження показань свідка необхідно дослідити умови та обставини, які можуть бути причиною дещо нестандартного сприйняття свідком інформації про інцидент кримінального правопорушення. Досить часто спосіб сприйняття свідком інформації про інцидент також залежить від об'єктивних обставин – часу та швидкості події, кута зору тощо. Сприятливі обставини для свідка, що відповідають рівню його фізичного здоров'я, а іноді навіть знань, визначають високу надійність його показань⁸².

З метою перевірки правдивості показань свідка, потерпілого та з'ясування розбіжностей із показаннями, наданими слідчому судді, вони можуть бути оголошені під час його допиту під час судового розгляду (частина 5 статті 225 Кримінального процесуального кодексу України). Більше того, в судовому засіданні можна провести невеликий експеримент: продемонструвати свідку певний предмет і запитати, з якої відстані і наскільки чітко він його бачить. При проведенні такої перевірки може виявитись, що особа внаслідок певних особистих обмежень або зовнішніх обставин не могла бути свідком певних

⁸¹Костянтин Рибачковський. Про захист на допиті свідка. Київ, 2019. URL: <http://kievadocate.com.ua/ua/2019/03/12/про-захист-свідка-на-допиті/>.

⁸² Особливості допиту свідка на стадії судового розгляду в кримінальному процесі. Підприємство, господарство і право. 2017. № 3. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/3/60.pdf>.

подій, фактично робить усі раніше дані показання неприпустимими. Однак, використання певної тактики і відповідних прийомів допиту, вимагає особливої обачності, особливо від захисника, який такими діями може, в результаті недбалості, випадково погіршити становище обвинуваченого або дискредитувати свідків захисту⁸³.

Досить проблемним моментом при судовому розгляді справи може бути питання права обвинуваченого самостійно поставити необхідні на його думку, питання під час прямого чи перехресного допиту, який проводить його захисник. Відповідно до змісту ч. 6 ст. 352 КПК України, свідка захисту під час прямого допиту допитує захисник, якщо обвинувачений взяв захист на себе – обвинувачений⁸⁴.

Варто зазначити, що необхідно тлумачити будь-які норми національного законодавства, засновані на положеннях міжнародних декларацій на загальних принципах кримінального провадження. Отже, відповідно до положень п. г ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод⁸⁵, кожен обвинувачений у кримінальному правопорушенні має право допитувати свідків або вимагати їх допиту, а також вимагати виклику та допиту свідків відповідно до тих же умов, що і свідків обвинувачення.

Слід зазначити, що незалежно від присутності захисника, обвинувачений повинен мати право самостійно задавати необхідні питання під час безпосереднього допиту свідків захисту. Якщо проаналізувати положення ч. 7 ст. 352 Кримінального процесуального кодексу України, можна зробити висновок, що вони не містять жодних обмежень щодо обвинуваченого при перехресному допиті свідка або потерпілого обвинувачення – «після безпосереднього допиту

⁸³ Костюченко О. Ю. Особливості проведення прямого та перехресного судового допиту свідків і потерпілих. *Вісник кримінального судочинства*. - 2015. № 1. С. 66-73.

⁸⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

⁸⁵ Особливості допиту свідка на стадії судового розгляду в кримінальному процесі / В. Лушпінко // Підприємництво, господарство і право. - 2017. - № 3. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/3/60.pdf>

надається можливість протилежній стороні кримінального провадження для перехресного допиту свідка»⁸⁶.

Відповідно до змісту частини 13 статті 352 Кримінального процесуального кодексу України, свідок, даючи показання, має право користуватися примітками, якщо його показання пов'язані з якимись обчисленнями та іншою інформацією, яку важко мати на увазі⁸⁷. Варто зазначити, що це положення може опосередковано вплинути на достовірність показань свідка, оскільки ці записи та розрахунки, що містяться в примітках свідка, можуть містити помилки. Більш логічним є підхід, застосований в уже зазначених Правилах США, а саме: існування права протилежної сторони вимагати ці письмові документи під час судового розгляду, допитувати їх, перехресно допитувати свідка у зв'язку з ними та вказувати ті їх частини, які стосуються показання, надані свідком.

Слід зазначити, що для сторони обвинувачення важливо, насамперед, провести безпосередній допит осіб, які мають найбільшу кількість інформації про обставини, які повинні бути доведені для підтвердження звинувачення⁸⁸. За загальним правилом, докази сторони обвинувачення повинні досліджуватися в першу чергу, а сторони захисту – в другу (ч. 1 ст. 349 КПК України)⁸⁹. Більше законодавець не встановлює жодних, обов'язкових до виконання, правил щодо черговості дослідження доказів.

Багато науковців сходяться на думці, що суд повинен, наскільки це можливо, враховувати побажання сторін у своєму рішенні щодо визначення обсягу та процедури дослідження доказів, оскільки вони базуються на вироблених ними правових позиціях та ретельно продуманих стратегіях та тактику проведення експертизи доказів⁹⁰. Звичайно, суд у цій ситуації повинен

⁸⁶ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

⁸⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

⁸⁸ Костюченко О. Ю. Особливості проведення прямого та перехресного судового допиту свідків і потерпілих. *Вісник кримінального судочинства*. - 2015. № 1. С. 66-73.

⁸⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

⁹⁰ Костюченко О. Ю. Особливості проведення прямого та перехресного судового допиту свідків і потерпілих. *Вісник кримінального судочинства*. - 2015. № 1. С. 66-73.

бути арбітром, він не дозволить вийти за рамки кримінального процесуального законодавства.

Підсумовуючи, варто сказати, що оцінюючи два види допиту, а саме прямий та перехресний, можна дійти до висновку, що саме перехресний допит є найбільш ефективним інструментом досягнення мети допиту. Як наголошував П. М. Браун у своїй книзі «Мистецтво розслідування. Тридцять принципів перехресного допиту», перехресний допит – це скальпель, яким препарують показання свідка протилежної сторони. «Як хірург розкриває гнійник і відсікає мертву тканину, так і крос-екзаменатор рішуче і жорстко повинен дослідити характер і мотивацію свідка, його показання, придушувати спротив противника, руйнувати його аргументацію» [43, ст.12]. Тобто саме перехресний допит дає можливість позбутися зайвих суджень зі сторони допитуваного свідка та отримати ту інформацію, що є дійсно важливою для встановлення істини у провадженні.

Висновки до Розділу 2

1. Допит свідка у судовому засіданні під час розгляду справи у суді є однією з найважливіших судових слідчих дій у кримінальному провадженні, яка потребує ряду підготовчих дій, від вчинення яких залежить ефективність та значення отриманих показань для прийняття судом максимально справедливих, законних та об'єктивних висновків, до яких можна віднести: видалення головуєчим суддею свідків із залу судового засідання; оголошення сторонами після початку розгляду справи вступних промов, в яких зазначають, якими доказами сторона підтверджуватиме наведені нею обставини, порядок дослідження доказів, у тому числі щодо черговості проведення допиту свідків, що має не менш важливе значення у процесі; встановлення відомостей про особу свідка та з'ясування стосунків свідка з обвинуваченим і потерпілим; з'ясування головуєчим суддею факту отримання свідком пам'ятки про права та

обов'язки свідка та чи зрозумілі вони йому, і в разі необхідності роз'яснення їх, а також з'ясування, чи не відмовляється він з підстав, встановлених КПК України, від давання показань, і попередження його про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань та завідомо неправдиві показання.

2. Допит свідка є одним з основних засобів доказування під час судового розгляду, оскільки саме ця дія, яка є правом сторін процесу, допомагає суду зібрати якомога більше інформації, щоб прийняти законне та обґрунтоване рішення разом з іншими доказами, представленими стороною обвинувачення та захисту.

3. Аналізуючи положення чинного Кримінального процесуального кодексу України, можна стверджувати, що законодавець встановив багато видів допитів, зокрема прямий (безпосередній, основний) та перехресний. Закон побічно вказує на їх суть. У науці та практиці під прямим допитом розуміється перший допит свідка стороною, що представляє свої показання як докази. Допит того самого свідка протилежною стороною називається перехресним допитом, який, до речі, виступає не лише як засіб перевірки доказів, але як контраргумент та спростування доказів опонента.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ПЕВНИХ ГРУП СВИДКІВ ПІД ЧАС СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ У СУДІ ПЕРШІЙ ІНСТАНЦІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

3.1. Особливості допиту малолітнього або неповнолітнього свідка у суді першої інстанції за КПК України

На сьогоднішній день чинним КПК України серед особливих суб'єктів кримінального процесу визнаються у якості будь-якого учасника провадження неповнолітні особи, якими згідно з приписами п. 12 ч. 1 ст. 3 КПК України є малолітні особи, а також діти у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років⁹¹.

Міжнародні стандарти здійснення правосуддя щодо неповнолітніх визначені в «Пекінських правилах» 1985 року⁹¹, в основу яких покладено правові засади Загальної декларації прав людини 1948 року. Особливість "Пекінських правил" полягає в тому, що саме в них найважливіші акценти ставляться на вирішенні питань створення гідних умов життя та виховання дітей та підлітків, і є основним засобом запобігання злочинності неповнолітніх. Крім того, документ відображає концепцію судового захисту прав та законних інтересів неповнолітньої особи, яка є учасником кримінального провадження.

Стаття 3 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р. Передбачає, що найкращим інтересам дитини надається пріоритет у всіх заходах проти дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами. Захист неповнолітніх є одним із пріоритетних завдань правової політики держави, оскільки діти є найбільш незахищеними та вразливими через свої вікові особливості. Найкращий захист інтересів неповнолітньої особи у кримінальному провадженні зачіпає не лише конкретного учасника

⁹¹ 10. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text.

кримінально-процесуальних відносин та перебіг кримінального провадження, а й сприяє вихованню здорового покоління⁹².

Проаналізувавши положення КПК України у порівнянні з нормами КПК України 1960 р., ми можемо впевнено стверджувати про імплементацію норм вищезазначеної Конвенції в національне законодавство та спрямованість законодавця на мінімізацію негативного впливу кримінального провадження на психіку неповнолітніх, приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних вимог прав у сфері захисту прав неповнолітніх учасників кримінальних процесуальних відносин. Це підтверджується, зокрема, тим, що у чинному Кримінальному процесуальному кодексі значно посилено захист прав та інтересів неповнолітніх підозрюваних та обвинувачених, вдосконалено судову процедуру та інститут представництва.

Однак низка питань залишається невирішеними щодо захисту неповнолітніх учасників кримінального провадження, зокрема неповнолітніх свідків. Дійсно, коли діти вступають у стосунки із законом як свідки або в конфлікті як злочинці, важливо, щоб вони зустрічались із системою, яка розуміє та поважає їх права, незважаючи на їхній процесуальний статус. Аналіз процесуальної ситуації неповнолітніх свідків у кримінальному провадженні на стадії судового розгляду свідчить про існування досить складних і суперечливих питань, головним чином через недоліки законодавчого регулювання, для усунення яких необхідно розробити відповідні науково обґрунтовані пропозиції з подальшим впровадженням їх у законотворчість та правоохоронну діяльність.

У міжнародному правовому полі поняття «дитина» означає будь-яку особу у віці до 18 років. Аналогічне визначення міститься і в національному законодавстві, у ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства»⁹³.

⁹² Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року: схвалена резолюцією [50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року](#).

⁹³ Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001, № 30, ст.142.

Стаття 3 КПК України розподіляє дітей на малолітніх осіб – дітей до досягнення ними чотирнадцяти років і неповнолітніх осіб – малолітніх осіб, а також дітей у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років⁹⁴.

У судовому розгляді неповнолітні свідки беруть участь у разі необхідності такої процесуальної дії, як допит.

Допит дитини – це умовно частина правосуддя, з якою їй потрібно співпрацювати, а тому допит самої дитини повинен відповідати принципам справедливості, кожна дитина повинна отримувати підтримку та професійну допомогу під час її допиту.

Відповідно до пункту 64 Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо доброзичливості до дітей правосуддя від 17 листопада 2010 р. «Співбесіда та збір заяв від дітей повинні, наскільки це можливо, проводити кваліфіковані фахівці.

Потрібно докласти всіх зусиль для того, щоб діти давали свідчення в найсприятливіших умовах та за найсприятливіших умов, беручи до уваги вік, зрілість та рівень розуміння, а також будь-які труднощі, які вони можуть мати»⁹⁵.

Щодо здійснення права неповнолітніх на імунітет, цілком цікавим є положення § 52 Кримінально-процесуального кодексу Федеративної Республіки Німеччина, яке передбачає, що у випадку, коли неповнолітні через недостатню зрілість інтелекту або осіб, які під опікою через психічну хворобу чи розумову відсталість недостатньо розуміють сенс закону відмовитись від дачі показань, тоді їх можуть допитувати лише у тому випадку, якщо вони готові давати показання та їх законний представник погодився на допит. Якщо законним представником є сам обвинувачений, він не може прийняти рішення щодо використання права на відмову від дачі показань; це також стосується батька чи матері, які не є обвинуваченими, якщо обидва батьки мають право на законне

⁹⁴ Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей від 17 листопада 2010 року. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>.

⁹⁵ Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей від 17 листопада 2010 року. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>.

представництво. У Кримінальному процесуальному кодексі України, у ст. 226 передбачено, що допит неповнолітньої чи неповнолітньої особи повинен проводитись у присутності законного представника, викладача чи психолога та, за необхідності, лікаря. Крім того, текст Закону передбачає, що особам, які не досягли шістнадцяти років, пояснюється обов'язок давати правдиві показання, а не попередження про кримінальну відповідальність за відмову давати показання та завідомо неправдиві показання⁹⁶.

Відповідно до положень ч. 1 ст. 354 КПК України, допит малолітнього свідка і, за розсудом суду, неповнолітнього свідка проводиться в присутності законного представника, педагога чи психолога, а за необхідності – лікаря⁹⁶.

Таким чином КПК надано чіткий перелік осіб, в присутності яких має проводитись допит неповнолітнього (у тому числі малолітнього), при чому присутність зазначених осіб є не обов'язковою умовою у разі допиту неповнолітнього свідка, який не є малолітнім, та залежить від суб'єктивної думки особи, яка проводить допит, у даному випадку головуєчого судді.

На практиці це призводить до того, що малолітній свідок та неповнолітній свідок не мають рівних прав під час допиту, що прямо суперечить міжнародним стандартам, закріпленим у пункті 64 Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо доброзичливості до дітей, цитовані вище. На наш погляд, це є порушенням принципу рівності перед законом та судом, і в цьому випадку доцільно внести зміни до ч. 1 ст. 354 Кримінального процесуального кодексу України шляхом вилучення фрази «на розсуд суду» та зазначення цього положення в такій редакції: «допит малолітнього свідка та неповнолітнього свідка проводиться у присутності законного представника, педагога чи психолога, а при необхідності і лікар».

⁹⁶ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

Як зазначалось у попередньому пункті, допит малолітнього свідка і, за розсудом суду, неповнолітнього свідка проводиться у присутності законного представника, викладача чи психолога та, за необхідності, лікаря»⁹⁷.

Отже, згідно зі ст. 44 Кримінального процесуального кодексу України законним представником неповнолітніх свідків можуть бути батьки (усиновлювачі), а за їх відсутності – опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі або члени сім'ї, а також представники опіки та піклування та органи опіки та піклування, які перебувають під вартою або опікою, які є неповнолітніми, недієздатними або частково недієздатними.⁹⁸

Як зазначено у коментарі до правила 15.1 «Пекінських правил», «на відміну від захисника (адвоката), який надає неповнолітньому правову допомогу, законний представник передусім залучається до кримінального провадження для надання останньому загальної психологічної та емоційної підтримки»⁹⁹.

У свою чергу Кримінальний процесуальний кодекс України наділяє законного представника більшістю процесуальних прав неповнолітнього, інтереси якого він представляє, що дає змогу компенсувати неможливість неповнолітніх через їх психофізіологічну незрілість та певну соціально-психологічну неадаптацію повністю самостійно реалізовувати та захищати свої права та інтереси, бути активними суб'єктами кримінальних процесуальних правовідносин.

У доктрині кримінального процесуального права існує позиція, згідно з якою участь законного представника не завжди є позитивною, оскільки іноді поведінка законного представника у кримінальному провадженні, його психологічний вплив на неповнолітнього може негативно вплинути на хід кримінальне провадження в цілому.

⁹⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

⁹⁸ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

Вчена Е.Б. Мельникова зазначає, що інтереси неповнолітнього можуть не збігатися з інтересами його законного представника. У той же час суть можливих суперечностей полягає не обов'язково в обставинах конкретного провадження, а в неоднозначній позиції законного представника, оскільки останній фактично захищає не лише інтереси неповнолітнього, а й його власні¹⁰⁰.

У свою чергу А. Назарчук зазначає, що законний представник виступає не замість неповнолітнього, а поруч з ним, як самостійний учасник кримінального процесу, який має процесуальні права та обов'язки.

Крім того, присутність батьків чи інших осіб, які можуть бути законними представниками під час допиту, створює певний психологічний тиск, який може спричинити навмисне або мимовільне давання неправдивих показань допитуваному. Не є винятком, що у присутності цих осіб неповнолітній під час допиту може розгубитися, відчувати сором, страх, відволіктися від питань, оскільки контролює реакцію батьків і відповідати на запитання з урахуванням цього.

Позиція С.В. Матвеев, який пропонує, приймаючи рішення про участь законного представника під час допиту неповнолітніх учасників кримінального провадження, взяти до уваги два моменти: 1) почуття, які неповнолітні мають до законного представника; 2) можливість їх негативного впливу на неповнолітнього під час допиту¹⁰¹.

“Звичайно, сьогодні в процесі допиту часто використовуються різні види новітніх технологій, які допомагають зробити цей процес безпечнішим та комфортнішим. Отже, у разі виявлення негативного впливу з боку законних представників на процес допиту неповнолітніх свідків доцільно проводити цю процесуальну дію, використовуючи спеціально обладнаний кабінет за дзеркалом Гезелла (двостороннє дзеркало, яке, при певному освітленні стає напівпрозорим з одного боку).

¹⁰⁰ Мельникова Э.Б. Ювенальная юстиция: Проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии: учеб. пособ. 2-е изд., испр., доп. М.: Дело, 2001. 272 с.

¹⁰¹ Крукевич О. М. Участь неповнолітнього свідка у кримінальному судочинстві. *Вісник кримінального судочинства*. Київ, 2016. С. 152-159.

Під час судового розгляду можливе використання цієї техніки в поєднанні з можливістю віддаленого судового розгляду. Тобто разом із застосуванням положень частини четвертої ст. 354 Кримінального процесуального кодексу України, який передбачає, що у випадках, коли необхідно об'єктивно з'ясувати обставини та / або захистити права неповнолітнього чи неповнолітнього свідка, за рішенням суду він може бути допитаний за межами залу суду в іншій кімнаті з використанням відеоконференції (віддалене судочинство)¹⁰².

Не менш суперечливим питанням є участь педагога, психолога та лікаря під час допиту неповнолітніх свідків.

По-перше, це пов'язано з недостатньо визначеним процесуальним статусом викладача, психолога та лікаря у кримінально-процесуальному законодавстві, а також необхідністю їх співвіднесення зі статусом спеціаліста.

Як видно зі змісту Кримінально-процесуального кодексу України, законодавець не включає зазначених осіб ні як сторони кримінального провадження, ні як учасників кримінального провадження, ні як учасників судового провадження. Насправді таких суб'єктів не можна класифікувати як інших учасників кримінального провадження, оскільки у відповідних положеннях розділу 5 глави 3 (статті 60-74) Кримінального процесуального кодексу України немає інформації про них.

Така законодавча відсутність регулювання статусу педагога, психолога та лікаря, як наслідок, породжує процесуальну невизначеність, що, у свою чергу, негативно впливає як на неповнолітнього учасника судового провадження, порядок його допиту, так і на кримінальне провадження загалом. Так, згідно з Кримінальним процесуальним кодексом участь педагога, психолога чи лікаря у судових провадженнях визначається на підставі ухвали суду.

Проаналізувавши судову практику, можна зробити висновок, що досить частими є випадки, коли в судовому рішенні не вказано, якого педагога,

¹⁰² Крукевич О. М. Участь неповнолітнього свідка у кримінальному судочинстві. *Вісник кримінального судочинства*. Київ, 2016. С. 152-159.

психолога чи лікаря слід залучити і з якої саме установи. Це свідчить про те, що законодавець повинен встановити у положеннях Кримінального процесуального кодексу конкретний порядок залучення та перелік вимог до педагога, психолога та лікаря окремо.

У свою чергу, вимоги, яким повинні відповідати визначені суб'єкти, залежно від функціонального призначення кожної людини, умовно можна розділити на дві групи: загальнообов'язкові та необов'язкові.

До першої групи належать ті, які представляються педагогу, психологу та лікарю і однаково необхідні для їх процесуального оформлення у кримінальному провадженні, зокрема: 1) наявність вищої освіти за спеціальністю; 2) професійний досвід; 3) досвід з дітьми.

Друга група вимог – необов'язкова – це вимоги до особи, яка буде залучена разом з неповнолітньою до допиту в судовому процесі, виходячи з її мети, і мають додатковий характер. До них належать такі: 1) педагога повинен брати участь у вихованні та навчанні неповнолітніх або неповнолітніх одного віку з дитиною, підлягати допиту, позитивно характеризуватися з місця роботи та мати спеціальні навички допиту неповнолітніх у кримінальному процесуальному порядку; 2) психолог повинен бути спеціалістом у галузі дитячої та підліткової психології з урахуванням особистості неповнолітнього; 3) лікар повинен мати необхідні знання та навички, щоб правильно розпізнавати і реагувати на фізіологічні зміни в організмі конкретної дитини.

У доктрині кримінального процесуального права такі вчені, як І.В. Курило та В.А. Мозгова, пропонують розглянути питання про залучення педагога, психолога або лікаря як спеціаліста до допиту неповнолітніх свідків, обґрунтовуючи свою позицію тим, що педагог, який залучається як спеціаліст, не просто набуває статусу учасника кримінального провадження (пункт 25, частина 1 статті 3, стаття 71 Кримінально-процесуального кодексу України), але також розуміє мету своєї причетності, що дає йому можливість дійсно активно

брати участь у допиті, а не просто бути офіційно присутнім як особа під час допиту¹⁰³.

Проте залучення педагога, психолога, лікаря у кримінальному провадженні як спеціаліста потребує внесення змін до ст. 71 КПК України¹⁰⁴.

Аналізуючи зміст відповідних положень Кримінального процесуального кодексу України, навряд чи можна сказати, що призначення законного представника, педагога чи психолога, а при необхідності і лікаря у кримінальному провадженні узгоджується з ними та зводиться лише до надання консультацій з питань, що вимагають відповідних спеціальних знань та навичок, а тому для залучення останніх як спеціалістів, необхідно розширити зміст законодавчої концепції фахівця з кримінальних проваджень, враховуючи міжнародний досвід у цій справі, зокрема норми ст. 96.1 Кримінально-процесуального кодексу Азербайджанської Республіки¹⁰⁵, ч. 1 ст. 62 КПК Республіки Білорусь та ч. 1 ст. 80 КПК Республіки Казахстан¹⁰⁶, відповідно до яких у загальній нормі, яка визначає процесуальний статус спеціаліста, окремо чітко передбачено, що педагог (психолог або лікар), який бере участь у слідчих та інших процесуальних діях за участю неповнолітнього, є спеціалістом, а законодавче поняття спеціаліста у кримінальному провадженні є досить широким і не просто наділяє спеціаліста правом на надання консультації, а й сприяє наданню допомоги та забезпечує проведення відповідних процесуальних дій.

З цієї нагоди вчені-процесуалісти І.В. Курило та В.А. Мозгова вважають досвід зарубіжних країн цілком позитивним і вказують, що залучення педагога, психолога та лікаря як спеціаліста стане можливим лише шляхом попереднього

¹⁰³ Курило І. Актуальні питання вдосконалення кримінального провадження щодо неповнолітніх. *Вісник прокуратури*. 2015. № 11. С. 57–67.

¹⁰⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

¹⁰⁵ Уголовно-процесуальный кодекс Азербайджанской Республики: Закон Азербайджанской Республики от 14 июля 2000 г. № 907-ПГ (с измен. и доп. по сост. на 28 окт. 2014 г.). URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=11597.

¹⁰⁶ Уголовно-процесуальный кодекс Республики Беларусь от 16 июля 1999 г. № 295-3 (с измен. и доп. по сост. на 5 января 2015 г. URL: http://etalonline.by/?type=text®num=НК9900295#load_text_none_1.

вдосконалення самого поняття спеціаліста, мети його залучення та форм застосування його знань та вмінь.

І.А. Бандура зазначає, що «завдання педагога або психолога, а також лікаря, якщо це необхідно, - допомогти слідчому встановити психологічний контакт, розробити правильну тактику допиту та сформулювати питання з урахуванням психіки дитини або індивідуальних особливостей психіки неповнолітнього»¹⁰⁷.

Отже, врахування завдань, покладених на педагога, психолога та лікаря, вдосконалення Кримінального процесуального кодексу України з урахуванням усіх вищезазначених пропозицій є необхідним заходом, який відіграє ключову роль у захисті прав і свобод дітей .

Іншим актуальним питанням про участь неповнолітніх (неповнолітніх) у кримінальному провадженні є інститут представництва. Стаття 59 Конституції України закріплює право кожного на професійну правову допомогу¹⁰⁸.

У рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу від 30 вересня 2009 р.)¹⁰⁹ суд наголосив, що важливу роль у забезпеченні реалізації, захисту та охорони прав і свобод людини і громадянина в Україні як демократичній правовій державі відведено праву особи на правову допомогу, закріпленому у ст. 59 Конституції України.

Це право є одним із конституційних, невід'ємних прав людини і має загальний характер. Крім того, здійснення кожною особою права на правову допомогу не може залежати від статусу особи та характеру її правовідносин з іншими суб'єктами права.

¹⁰⁷ Бандурка І.О. До питання про посилення захисту прав дітей – жертв злочинів та дітей – свідків в кримінальному судочинстві. *Публічне право*. 2016. № 1. С. 164-171.

¹⁰⁸ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96- ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

¹⁰⁹ Рішення КСУ у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30.09.2009. Київ, N 23-рп/2009.Справа N 1-23/2009. *Офіційний вісник України* від 23.10.2009. 2009 р., № 79, стор. 62, стаття 2694.

Враховуючи положення Конституції України та тлумачення ст. 59 у рішенні Конституційного Суду України відсутні підстави заперечувати можливість надання правової допомоги свідку як учаснику кримінального провадження.

Цей висновок підтверджується практикою Європейського суду з прав людини у рішеннях «Яременко проти України» від 12 червня 2008 року, «Луценко проти України» від 18 грудня 2008 року та «Сабельник проти України» від 19 лютого, 2009 р., В якому Суд визнав, що використання показань осіб, які вони дали в якості свідків без участі адвоката або іншого спеціаліста в галузі права, для доказу вини у скоєнні ними злочину (свідків) або їх співучасників, є порушенням пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод. У пункті "б" частини третьої ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 19 грудня 1966 р.

Передбачено, що "кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті, держава зобов'язується забезпечити, щоб право на правовий захист будь-якої особи, яка вимагає такий захист, встановлювалося компетентним судом, адміністративні чи законодавчі органи або будь-який інший компетентний орган, передбачений правовою системою держави, та розвиває можливості судового захисту»¹¹⁰. Європейська конвенція 1996 року про здійснення прав дитини встановлює, що згідно з національним законодавством дитина має достатній рівень розуміння, в процесі судового розгляду справи щодо неї, наділяється правами, використання яких може вимагати: отримати всю необхідну інформацію; отримати пораду і вміти висловлювати свої думки; отримання інформації про можливі наслідки реалізації цих думок та про можливі наслідки будь-якого рішення, а також консолідує можливість надання дітям додаткових процесуальних прав у зв'язку з розглядом судового провадження стосовно дітей, зокрема: право подати заяву за допомогу від обраної ними особи у висловленні власної думки; право подати заяву, самостійно або через інших осіб чи органи, на призначення незалежного

¹¹⁰ Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 19 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

представника та, у відповідних випадках, адвоката; право призначення представника; право здійснювати, повністю або частково, повноваження сторін у такому процесі¹¹¹.

При допиті дитини-свідка слід урахувати, що, як правило, вона легше, ніж доросла людина, піддається навіюванню, схильна до фантазування, що може бути наслідком неправильного розуміння процесуальної дії та впливу як законних представників, так і інших осіб, які беруть участь у допиті¹¹².

Враховуючи вищевикладене, надання кваліфікованої правової допомоги неповнолітньому є цілком виправданим, враховуючи мету доказування у кримінальному провадженні, а також цілі кримінального провадження в цілому.

Важливим питанням є особливості допиту неповнолітніх (неповнолітніх) осіб з психічними та психічними вадами.

Так, у пункті 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 5 "Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх" зазначено, що якщо є дані про розумову відсталість неповнолітнього, судово-психологічну психіатричну або педагогічну психолого-психіатричну експертизу для вирішення питання про наявність або відсутність розумової відсталості у неповнолітнього, ступінь такого відставання, встановлення стану його загального розвитку для того, щоб з'ясувати, чи міг неповнолітній повною мірою зрозуміти значення своїх дій і якою мірою він міг би ними керувати.

Відповідна експертиза призначається за участю фахівців у галузі дитячої та підліткової психології (психолог, педагог) та психіатрії¹¹³.

У свою чергу, свідчення найближчих родичів, вчителів та оточення можуть стати джерелом інформації про психічний стан неповнолітньої. І залежно від даних, що містяться у показаннях цих суб'єктів про стан неповнолітньої, слідчий

¹¹¹Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text.

¹¹²Бандурка І.О. До питання про посилення захисту прав дітей – жертв злочинів та дітей – свідків в кримінальному судочинстві. *Публічне право*. 2016. № 1. С. 164-171.

¹¹³Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04#Text>.

повинен прийняти рішення про залучення до допиту не тільки психолога, але, можливо, і психіатра¹¹⁴.

Практичний досвід свідчить, що висновок психіатричної, психологічної або комплексної психолого-психіатричної експертизи практично неможливо отримати до моменту допиту неповнолітнього (малолітнього) свідка.

Як свідчать матеріали опитування слідчих у 2016 році у 43 % випадків неповнолітні (малолітні) свідки були допитані, коли у провадженні не було висновку експерта, через те, що відповідна експертиза є однією з найтриваліших процесуальних дій і для її проведення в розпорядження експерта необхідно надати достатню кількість матеріалів, що характеризують особу дитини, включно з протоколами допитів та інших слідчих (розшукових) дій.

Однак момент появи в кримінальному провадженні в якості підозрюваного та свідка, як правило, характеризується відсутністю бази обґрунтованих доказів, яка повинна бути надана експерту разом із рішенням про призначення психолога (психіатрична, комплексна психолого-психіатрична) експертиза.

Тому наявність у кримінальному провадженні відповідного висновку експерта про те, що неповнолітній страждає психічним розладом або відстає у психічному розвитку, не може бути визнана єдиною причиною забезпечення обов'язкової участі психолога в допиті такого неповнолітнього.

На наш погляд, ці обставини можуть бути підтверджені медичною документацією, довідкою з нервово-психічного диспансеру про те, що неповнолітній перебуває на відповідному обліку, характеристиками з місця навчання, а також показаннями батьків та інших учасників кримінального провадження

Н. І. Гуковська негативно ставиться до ролі зазначених вище осіб у допиті неповнолітніх¹¹⁵, але В.В. Романюк не погоджується з її думкою і вважає, що до Кримінального процесуального кодексу України слід додати норму, яка б

¹¹⁴ Бандурка І.О. До питання про посилення захисту прав дітей – жертв злочинів та дітей – свідків в кримінальному судочинстві. *Публічне право*. 2016. № 1. С. 164-171.

¹¹⁵ Гуковская Н.И. Участие третьих лиц в допросе. Вопросы борьбы с преступностью. 1974. Вып. 21. С. 104-112.

регламентувала процесуальне становище педагога, і психолога та лікаря, оскільки ці особи залучаються до проведення допиту, а також не виключається їх участь у проведенні одночасного допиту неповнолітніх (малолітніх) свідків та дорослих співучасників. При цьому педагог, психолог та лікар, які беруть участь у слідчих (розшукових) діях за участю неповнолітнього (малолітнього) свідка, мають усі підстави вважатись самостійними учасниками кримінального провадження¹¹⁶.

Як показує практика, важливе тактичне значення має тривалість допиту малолітніх осіб. Згідно з дослідженнями, малолітні діти можуть бути уважними і зосередженими певний проміжок часу, тому тривалість допиту не повинна перевищувати 15 хвилин для дітей до 7 років і 1 години для дітей віком до 14 років¹¹⁷.

Говорячи про особливості допиту неповнолітніх (малолітніх) осіб у судовому провадженні у суді першої інстанції, варто акцентувати увагу і на місці проведення такого допиту. На практиці, визначення місця проведення допиту неповнолітньої (малолітньої) особи здійснюється на розсуд особи, яка його проводить. Якщо це допит на досудовому розслідуванні, то, як правило, він проводиться у кабінеті слідчого. Допит неповнолітнього (малолітнього) під час судового слідства проводиться в залі суду. Однак, ані кабінет слідчого, ані зала судових засідань не є оточенням, дружнім до дитини. У всіх провадженнях, пов'язаних з дітьми, першочергова увага повинна надаватися найкращим інтересам дитини в кожному конкретному випадку на індивідуальній основі.

Якщо говорити про малолітню (неповнолітню) особу, яка може діяти в процесі як свідок, то міжнародні стандарти та світова практика стоять на позиції, що слід проводити допит дитини у дружній атмосфері для дитини, де вона відчуває захист та затишок.

¹¹⁶ Романюк В.В. Деякі особливості допиту неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні. *Право і безпека*. 2016. № 4 (63). С. 81-85.

¹¹⁷ Романюк В.В. Деякі особливості допиту неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні. *Право і безпека*. 2016. № 4 (63). С. 81-85.

В.О. Коновалова пропонує під час допиту неповнолітніх дотримуватись таких рекомендацій: створювати обстановку допиту, найбільш сприятливу для встановлення психологічного контакту; бути ввічливим та уважним, маючи на увазі підвищену самооцінку неповнолітнього, відчуття достоїнства; особливу увагу звертати на формування запитань - вони повинні мати зрозумілу, чітку форму, бути доступними і зрозумілими неповнолітньому, враховувати віковий та інтелектуальний розвиток; не вживати складні терміни; критично оцінювати отриману під час допиту інформацію, зіставляючи її з доказами, оперативнорозшуковими даними; акцентувати увагу допитуваного на наявних у справі доказах в цілях попередження неправди, відмови від дачі показань, обмови і самообмови; виключати проведення повторних допитів, а також довгого його проведення; використовувати інформацію про особу допитуваного, отриману офіційним та неофіційним шляхом як в процесі підготовки до допиту, так і під час нього; роз'яснювати присутнім стороннім особам їх роль у допомозі слідчому, акцентуючи увагу на тому, що оціночні функції не входять в компетенцію допитуючого¹¹⁸.

За ствердженням Н. Л. Борисова: «допитуючий не може уникнути певного психологічного впливу на неповнолітнього з метою отримання правдивих показань. У цьому немає нічого протизаконного та аморального (якщо тільки вплив не містить елементів обману чи насильства). Щодо методів правомірного психологічного впливу, то це наступні: метод переконання (повідомлення допитуваному відомостей з метою впливу на його емоції, інтелект, волю), метод викриття (передача допитуваному інформації з метою отримання більш повних відомостей), метод правомірного навіювання (шляхом вимоги, пропозиції, поради, прохання, застереження, попередження), метод емоційного експерименту (використання психологічного стану допитуваного), метод прикладу (особистий приклад або повідомлення про позитивні якості інших осіб)»¹¹⁹.

¹¹⁸ Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология. Х.: Издательство СПД ФЛ Вапнярчук Н. Н. 2006. 176 с.

Детальний аналіз спеціальної юридичної літератури свідчить, що окремі науковці пропонують залучати до участі в допиті як законних представників батьків, усиновителів, опікунів, піклувальників малолітньої чи неповнолітньої потерпілої особи. На нашу думку, однією з проблем, що потребує подальших досліджень, є визначення доцільності залучення до участі в допиті неповнолітньої потерпілої особи як законного представника її матері, яка зазвичай може негативно впливати на показання потерпілої особи. Так, В.Г. Дрьомов, досліджуючи питання допиту неповнолітнього обвинуваченого, стверджує, що «підліток може відчувати в присутності батьків почуття страху, сорому тощо, чутливо реагувати на емоції батьків, стежити за їх мімікою, жестами, рухами і відповідно до цього давати показання або зовсім відмовитись відповідати на запитання слідчого»¹²⁰.

У літературі також пропонується залучати до допиту авторитетних для допитуваного осіб, чия участь в слідчій дії не передбачена кримінально-процесуальним законом. Вказані дії рекомендуються як тактичний прийом, що стосується емоційної сфери особи допитуваного і перешкоджає повідомленню неправдивих показань¹²¹.

Оцінка показань дітей є найбільш складним питанням, яке доводиться вирішувати суду. Перш за все це пов'язано з тим, що неповнолітні, в основному малолітні особи, схильні до фантазування, що призводить до дачі неправдивих показань і плутаниці в обставинах справи. Цей факт необхідно враховувати при оцінці їх показань. Крім того, різні спотворення можливі при відтворенні сприйнятого. Адже далеко не кожна людина здатна грамотно, чітко і ясно викласти побачене або почуте і особливо це відноситься до неповнолітніх (малолітніх) осіб.

¹¹⁹ Борисов Н. Л. О некоторых тактических моментах допроса несовершеннолетнего обвиняемого. Сибирский юридический вестник. 2001. № 3.

¹²⁰ Дремов В. Г. Показания несовершеннолетнего обвиняемого в советском уголовном процессе: автореф. Дисс. ... канд. юр. наук. М., 1970. 23с.

¹²¹ Рогатинська Н. З., Мудрак Р. М. Особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи. Право і суспільство. № 52-. 2014. С. 333-338.

3.2. Особливості допиту глухих та німих свідків під час судового провадження у суді першої інстанції у кримінальному процесі України

Участь осіб з фізичними вадами у кримінальному провадженні характеризується низкою особливостей, які суттєво ускладнюють роботу як органів досудового розслідування, так і суду.

У теорії кримінального процесу, як і в чинному законодавстві, поняття осіб з фізичними вадами ще не визначене, критеріїв їх визнання немає у списку фізичних вад, які мають процесуально-правове значення. Проаналізувавши положення Кримінального процесуального кодексу, можна стверджувати, що опосередковано законодавець позначає кількість фізичних вад як німота, глухота та сліпота. Це пов'язано з тим, що ці фізичні вади суттєво обмежують здатність особи самостійно повною мірою здійснювати свої процесуальні права, передбачені КПК України, в результаті обмеження її здатності сприймати, запам'ятовувати, оцінювати та відтворювати те, що відбувається, спілкуватися з іншими учасниками провадження, представляють докази, беруть участь у їхніх дослідженнях тощо.

Якщо слідчий, прокурор і суд виявлять у свідка фізичні вади, якщо ступінь їх тяжкості очевидна, цей факт повинен бути певним чином засвідчений і відображений у матеріалах кримінального провадження. Якщо є медична документація, включаючи витяг з історії хвороби, членський квиток Товариства сліпих або глухих, їх оригінали або копії повинні додаватися до матеріалів кримінального провадження. Якщо медичних документів немає, то фізична втрата зазвичай фіксується в протоколі необхідної слідчої (розшукової) дії, зокрема допиту, на стадії досудового розслідування кримінального правопорушення та під час судового засідання в стадії судового розгляду.

Враховуючи психологічні особливості таких осіб, законодавець передбачив низку додаткових прав та гарантій, які в сукупності визначають особливості кримінального провадження, що стосуються таких суб'єктів. Однак

загалом кримінальне процесуальне законодавство не вирішило всіх проблемних аспектів кримінального провадження за участю свідків, які через фізичні вади не можуть самостійно реалізовувати свої права та захищати свої інтереси.

Крім того, у діяльності судів існує інший підхід до застосування чинних норм кримінального процесуального права, у зв'язку з чим виникають серйозні конфлікти, суперечності та помилки, часто пов'язані з фактами порушення процесуальних прав осіб, у тому числі свідків, які зазнають зазначених недоліків. Все це пов'язано з тим, що судді в даний час фактично не мають науково обґрунтованих рекомендацій щодо здійснення судового провадження цієї категорії осіб, а також низького рівня вивчення шляхів подальшого розширення та поглиблення прав та гарантій свідків, які мають зазначені недоліки. Тим часом кримінальне провадження за участю осіб із зазначеними фізичними вадами має низку труднощів¹¹⁹.

Процесуальний порядок допиту свідків у судовому провадженні регулюється нормами Кримінального процесуального кодексу України (статті 352, 354), порушення процесуальної форми яких тягне за собою визнання недійсним вчиненої дії та неприпустимістю показань, отриманих як джерела доказів. Основні правила допиту свідків поширюються на всі категорії людей, у тому числі на тих, хто має різні фізичні вади.

Однак для цієї категорії осіб визначено деякі особливості. За наш погляд, на практиці, тим не менше, завжди виникають певні особливості, у зв'язку з чим необхідно поряд з основними правилами допиту дотримуватися умовних, так званих "спеціальних" правил допиту осіб з фізичними вадами. По-перше, керуючись принципом гуманності, доцільно допитувати глухих, німих, сліпих і глухонімих у всіх випадках в денний час, оскільки, як показує статистика, ввечері емоційний стан таких осіб несприятливий для відтворення фактичних обставин. У більшості осіб цієї категорії наприкінці дня знижується здатність

¹¹⁹ Моргун С. С. Особливості допиту осіб з фізичними вадами. Наукове забезпечення досудового розслідування: проблеми теорії та практики: збірник тез доповідей V Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ, 8 липня 2016 року. С. 109-111.

чітко висловлювати свої думки та висловлювати їх за допомогою мимики та жестів, вони не здатні давати повні та надійні показання¹²⁰.

Окрім цього, допит в суді за участю глухих, німих, глухонімих неможливий без участі перекладача мови жестів. Зрештою, він відіграє надзвичайно важливу роль під час допиту цих осіб, перекладаючи все сказане суддею та іншими учасниками судового процесу на мову мимики та жестів, а мимику та жести глухонімих – на звичайну розмовну мову.

Враховуючи це, можна визначити наступні правила допиту глухих, німих і глухонімих, слід дотримуватися наступного:

1) «якщо особа з фізичними вадами навчалася у спеціальній школі і розуміє загальновизнану мимику та жести глухонімих, її слід допитувати за участю перекладача, який може точно передати свої думки»;

2) «перекладач спілкується з німими, глухими, глухонімими за допомогою мимики, жестів та дактилології. При цьому він повинен вголос сказати все, що ця людина пояснює йому під час допиту»;

3) "якщо особа з фізичними вадами добре читає і пише, вона може з дозволу судді відповісти письмово на запитання, але під час допиту повинен бути присутній перекладач, щоб у будь-який час вона могла скористатися його допомогою";

4) "якщо особа з фізичними вадами не знає загальноприйнятих жестів, мимики чи мови дактиля, то суддя під час допиту має право залучити осіб, які можуть інтерпретувати його знаки, мимику та жести, або запросити глухих викладачів як перекладачів"¹²¹.

Учасники судових процесів також повинні пам'ятати, що глухонімі люди по-різному здатні розуміти перекладачів. Деякі добре навчені глухонімі люди розуміють перекладача, «читаючи з губ», другі – передають свої думки за

¹²⁰ Шимановский В. Новое в процедуре разъяснения прав участников процесса на предварительном следствии. 1996. № 2. С. 34.

¹²¹ Романюк В.В. Деякі особливості допиту неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні. *Право і безпека*. 2016. № 4 (63). С. 81-85.

допомогою жестів та міміки, а ще інші – мають дактильний (ручний) алфавіт. Тому допитуваний глухонімиий повинен з'ясувати, який із зазначених варіантів йому кращий.

Враховуючи вищевикладене, можна стверджувати, що проблема допиту свідків з фізичними вадами вимагає подальших досліджень та вдосконалення як на законодавчому, так і на практичному рівнях здійснення кримінального провадження.

Висновки до Розділу 3

1. Особливості допиту малолітніх та неповнолітніх осіб пов'язані з наявністю специфічних особливостей психології дітей, підлітків, юнацьких періодів розвитку. Ці риси проявляються як у процесі формування показань, так і безпосередньо в поведінці та позиції допитуваного. Але, незважаючи на відмінності в процесуальному стані неповнолітнього (малолітнього) свідка, а також на предмет їх допиту, зміст допиту має багато спільного із допитом дорослих.

2. Елементами процесуального механізму допиту неповнолітнього (малолітнього) свідка, в тому числі того, хто страждає психічним розладом або відстає в психічному розвитку, є наступне: головним фактором у виборі педагога має бути не лише фактор взаємності між неповнолітнім та педагогом чи психологом, весь їх практичний досвід та спеціалізована освіта; під час допиту неповнолітнього, який страждає психічним розладом або відстає у психічному розвитку, участь як психолога, так і психіатра слід вважати обов'язковою; педагог, психолог та лікар, які беруть участь у судовому засіданні за участю неповнолітнього свідка, мають усі підстави вважатися незалежними учасниками кримінального провадження.

3. З метою забезпечення в Україні правосуддя, яке буде доступним, швидким, адаптованим і націленим на задоволення потреб і прав дитини, яке поважатиме права дитини, у тому числі права на справедливий судовий розгляд,

на участь та розуміння судового розгляду, на повагу до приватного і сімейного життя, честі та гідності, необхідно внести низку змін до чинного кримінального процесуального законодавства, які зможуть наблизити нашу правову систему до встановлених міжнародних стандартів у сфері захисту прав дитини під час проведення допиту.

4. Окремою категорією осіб, які можуть бути свідками в суді, є особи з фізичними вадами (глухі, сліпі, німі, глухонімі). Допит німого, глухого чи глухонімого свідка проводиться за тими ж правилами, що і допит звичайних свідків, але з обов'язковою участю перекладача мови жестів.

ВИСНОВКИ

У висновках наведено теоретичне узагальнення, яке полягає у з'ясуванні питань процесуального статусу свідка у кримінальному провадженні, процесуального порядку його допиту у кримінальному процесі на стадії судового провадження та особливостей допиту свідків, у тому числі неповнолітніх (малолітніх) та свідків з фізичними вадами, та формування на цій основі положень і рекомендацій, що відповідають вимогам наукової новизни, мають істотне значення для науки кримінального процесу та практики. Основними теоретичними і практичними результатами є наступні

- враховуючи правовий статус свідка, який сьогодні, як у науці, так і на практиці, визначається системою правових норм, прав та обов'язків як засіб регулювання відносин між державою та особою, можна визначити, що свідком є особливий учасник кримінального провадження, наділений відповідними правами та обов'язками, передбаченими у Кримінальному процесуальному кодексу України, основною метою залучення якого до провадження і допиту в суді є отримання від нього достовірної інформації про відомі йому обставини справи для з'ясування істини у відповідному кримінальному провадженні;

- правовий статус свідка є складним явищем і включає кілька елементів, в т.ч. права, обов'язки свідка та його відповідальність. Визначення свідка, наведене у ст. 65 Кримінального процесуального кодексу України, охоплює такі елементи правового процесуального статусу свідка, однак, враховуючи, що особливий кримінальний процесуальний статус свідка набувається за певних умов і є тимчасовим, а не постійним, на даний момент набуття статусу свідка повинно бути чітко визначене в положеннях Кримінального процесуального кодексу України з метою достовірного розуміння процесуального статусу особи у кримінальному провадженні, який в даний час відсутній у Кримінальному процесуальному кодексі України;

- свідок як особливий суб'єкт кримінального провадження, який не зацікавлений у результатах розгляду провадження, наділений імунітетом чинним кримінальним процесуальним законодавством, згідно з яким: по-перше, він має право не давати показань проти його близьких родичів або членів сім'ї, по-друге, він надає ексклюзивний список осіб, які не можуть набути статусу свідка у кримінальному провадженні. Загалом правовідносини, що виникають у сфері регулювання реалізації імунітету свідків, доцільно об'єднати в самостійний кримінальний процесуальний інститут, що являє собою сукупність кримінальних процесуальних норм, що забезпечують захист моральних цінностей і суб'єктивне та гарантоване законом право звільняти певні категорії свідків від обов'язку давати показання у кримінальному провадженні, а також забезпечувати право громадян не давати показань проти себе чи своїх близьких родичів чи членів сім'ї у кримінальному провадженні;

- допит свідка у судовому засіданні під час розгляду справи у суді є однією з найважливіших етапів кримінального провадження, яка потребує ряду підготовчих дій, від вчинення яких залежить ефективність та значення отриманих показань для прийняття судом максимально справедливих, законних та об'єктивних висновків, до яких можна віднести: видалення головуючим суддею свідків із залу судового засідання; оголошення сторонами після початку розгляду справи вступних промов, в яких зазначають, якими доказами сторона підтверджуватиме наведені нею обставини, порядок дослідження доказів, у тому числі щодо черговості проведення допиту свідків, що має не менш важливе значення у процесі; встановлення відомостей про особу свідка та з'ясування стосунків свідка з обвинуваченим і потерпілим; з'ясування головуючим суддею факту отримання свідком пам'ятки про права та обов'язки свідка та чи зрозумілі вони йому, і в разі необхідності роз'яснення їх, а також з'ясування, чи не відмовляється він з підстав, встановлених КПК України, від давання показань, і попередження його про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань та завідомо неправдиві показання.

У виняткових випадках з метою забезпечення безпеки свідків, які беруть участь у процесі, які підлягають допиту, суд за власною ініціативою або на вимогу сторін кримінального провадження або самого свідка приймає мотивоване рішення допитувати свідка з використанням технічних засобів з іншої кімнати, в тому числі за межами будівлі суду або іншим способом, що унеможлиблює його ідентифікацію та забезпечує сторонам кримінального провадження можливість задавати питання та вислуховувати відповіді на них.

В деяких випадках, щоб забезпечити безпеку допитуваного, інформація про особу свідка є таємною і може не підлягати встановленню. У цьому випадку допускаються так звані анонімні показання.

У зв'язку з недостатньою регламентацією цього питання в доктрині є пропозиція щодо необхідності доопрацювання питання, пов'язаного з „проведенням анонімного допиту”, оскільки відсутність законодавчо врегульованого процесу такого допиту призводить до труднощів у його здійсненні на практиці.

У науці більшість вчених відстоюють позицію про необхідність дотримання вимоги, при якій суд і сторона обвинувачення не покладаються виключно чи значною мірою на показання свідків, щодо яких немає достовірних даних про особу. Рекомендується доповнити ч. 9 ст. 352 Кримінального процесуального кодексу України, таким положенням, яке визначене у практиці ЄСПЛ (п. 41 справи «Олег Колесник проти України»), наприклад: «Засудження не може ґрунтуватися виключно або вирішально на свідченнях, які захист не зміг спростувати».

З приводу сучасного стану нормативного врегулювання інституту імунітету свідка у кримінальному провадженні, то можна стверджувати, що проблема захисту імунітету повністю не усунута з прийняттям нового КПК України, оскільки насправді законодавець позбавив свідка лише обов'язку свідчити про себе та своїх близьких родичів і членів сім'ї, що було зроблено для того аби привести норми кримінально-процесуального закону у відповідність з Конституцією України. На нашу думку для належного вирішення проблеми

нормативного врегулювання імунітету свідків перш за все необхідно чітко окреслити коло осіб, які мають такий імунітет, визначити обсяг відомостей, які свідки мають право відмовитися повідомити, а також створити додаткові гарантії для неповнолітніх (малолітніх) осіб щодо реалізації ними права на такий імунітет.

Сьогодні, відповідно до норм Кримінального процесуального кодексу України, свідком може бути особа, яка знає або може знати про обставини, що підлягають доведенню в ході кримінального провадження, та яку викликали для дачі показань. Водночас Закон не встановлює жодних вікових та фізіологічних обмежень, а тому неповнолітні (малолітні) особи, а також особи з певними фізичними особливостями (глухі, німі, сліпі, глухонімі) можуть набувати процесуального статусу свідка у будь-якому кримінальному провадженні.

У сучасному світі неповнолітні є найбільш незахищеною категорією соціальних суб'єктів, які вимагають особливої уваги та турботи з боку суспільства та держави в процесі реалізації своїх прав і свобод.

Важливою умовою ефективного проведення допиту неповнолітніх (малолітніх) свідків є правильне вирішення питання про те, хто із зазначених у законі осіб братиме участь у допиті.

Іншою "вразливою" категорією свідків можуть бути особи з фізичними вадами (глухі, сліпі, німі, глухонімі). Як правило, допит німого, глухого чи глухонімого свідка проводиться за тими ж правилами, що і допит звичайних свідків, але з обов'язковою участю перекладача мови жестів.

Кримінальним процесуальним законодавством не передбачається жодних особливостей допиту свідків з фізичними особливостями (німі, глухі, сліпі, глухонімі), що на практиці призводить до ускладнення допиту свідків і виникнення складнощів з отримання важливої для провадження інформації.

Для усунення такої проблеми Верховній Раді України необхідно внести зміни до КПК України і закріпити у ньому окремі положення, які б визначали, особливості допиту осіб з фізичними вадами під час судового розгляду в суді першої інстанції, а саме детально регламентувати порядок залучення таких

свідків у провадження, порядок безпосередньо їх допиту, з урахуванням фізичних особливостей таких осіб, вказували б на їх права та обов'язки, відповідальність, а також викладали б умови, в яких такі особи мають допитуватися (чи це простий зал судового засідання чи можливо, що було б доречно, окремий кабінет).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.
3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>.
4. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 27, ст.282.
5. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001, № 30, ст.142.
6. Рішення КСУ у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30.09.2009. Київ, N 23-рп/2009.Справа N 1-23/2009. *Офіційний вісник України* від 23.10.2009. 2009 р., № 79, стор. 62, стаття 2694.
7. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 5.URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04#Text>.
8. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: Наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

10. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text.

11. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року: схвалена резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року.

12. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей від 17 листопада 2010 року. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>.

13. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 19 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

14. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text.

15. Гловюк І.В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016. 602 с.

16. Кучинська О. П. Процесуальний статус свідків: деякі особливості за новим КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*, № 1, 2013. С. 295-300.

17. Тодыка Ю. Н., Тодыка О. Ю. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине. Ки-ев: Ин Юре, 2004. 367 с.

18. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Х: Еспада, 2006. 776 с.

19. Теорія держави і права: академічний курс / за ред. О.В. Зайчука, Н.М.Онищенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

20. Колодій А. М. Права, свободи і обов'язки громадянина в Україні: підручник. К.: Правова єдність, 2008.

21. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства: учебник. Т. 2. / под ред. А. В. Смирнова. СПб.: Альфа, 1996. 607 с.

22. Григорчук Є. В. Процесуальна природа учасників провадження, що виконують допоміжну функцію у кримінальному судочинстві України. *Правничий часопис Донецького університету*. 2013. № 2. С. 186–191.

23. Слінько С. В. Процесуальний статус свідка у кримінальному процесі. *Форум права*. 2012. № 1. С. 878–882.
24. Коваленко Є.Г. Кримінальний процес України : навч. посібник. К. : Юрінком Інтер, 2004. 576 с.
25. Белькова О. В. Правовий статус свідка в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук. Х., 2005. 223 с.
26. Стахівський С. М. Кримінальні процесуальні засоби доказування : дис. ... док. юрид. наук. К., 2005. 401 с.
27. Карнеева Л. М. Проблемы свидетельского иммунитета. *Советское государство и право*. 1986. № 6. С. 58-62
28. Ветрова Г. Н. Закон и нравственность в уголовном судопроизводстве. *Вестник Московск. ун-та. Сер. II. Право*. 1996. № I. С. 51-58.
29. Кони А. Ф. Собрание сочинений в 8 т. М. : Юридическая литература, 1967. Т. 4. 543 с
30. Кокорев Л. Д. Участники правосудия по уголовным делам. Воронеж : Изд-во Воронежск. ун-та, 1971. 160 с.
31. Сибільова Н. В. Допустимість доказів у радянському кримінальному процесі. К. : НМК ВО, 1991. 64 с.
32. Зеленецкий В. С. Возбуждение государственного обвинения в советском уголовном процессе. Х. : Изд-во Харьк. ун-та, 1979. 144 с.
33. Бараннік Р. В. Право особи на свободу від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів у кримінальному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». К., 2002. 20 с.
34. Юридичний словник-довідник / за ред. Ю. С. Шемшученка. К. : Феміна, 1996. 696 с.
35. Коментар до Конституції України / за ред. А. І. Осауленка. К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1996. 376 с.
36. Костянтин Рибачковський. Про захист на допиті свідка. Київ, 2019. URL: <http://kievadvocate.com.ua/ua/2019/03/12/про-захист-свідка-на-допиті/>.

37. Басиста І. В. Кримінальний процес України : навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2010. 458 с.
38. Особливості допиту свідка на стадії судового розгляду в кримінальному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2017/3/60.pdf>.
39. Тарасенко Р.В. До питання допустимості анонімних свідчень у кримінальному процесі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. № 72. С. 467-474.
40. Казаренко М.М. Право свідка на імунітет та підстави його застосування. *Право України*. 1998. № 2. С. 51-52.
41. Душейко Г.О. Проблеми правового забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. Запоріжжя, 2004. № 2. С. 209-218.
42. Когутич І. І. Особливості та види судового допиту. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. № 1. с. 185-189. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2003_1_31.
43. Зейкан Я. П. Методика перехресного допиту в суді. Х.: Фактор, 2016. 192 с. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/news/advocatura/2016-05-19.posibnyk.zeykan.pdf>.
44. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Х.: Право, 2012. Т. 2. 664 с.
45. Костюченко О. Ю. Особливості проведення прямого та перехресного судового допиту свідків і потерпілих. *Вісник кримінального судочинства*. - 2015. № 1. С. 66-73.
46. Дуда С. Судовий допит, його сутність і види. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 2. С. 153–155.
47. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. М.: Издательство «Наука», 1970. Том II. 516 с.

48. Мозгова В. Щодо участі законного представника неповнолітнього у кримінальному провадженні. Протидія злочинності: теорія та практика: зб. матер. V Міжвуз. наук.-практ. конф. студентів (курсантів), аспірантів та молодих учених. К.: Нац. акад. прокуратури України, 2014. С. 38–41.

49. Мельникова Э.Б. Ювенальная юстиция: Проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии: учеб. пособ. 2-е изд., испр., доп. М.: Дело, 2001. 272 с.

50. Назарчук А.Г. Роль и участие законных представителей несовершеннолетних подозреваемых (обвиняемых) в уголовном процессе. Общество и право. 2009. № 2. С. 201–205.

51. Крукевич О. М. Участь неповнолітнього свідка у кримінальному судочинстві. *Вісник кримінального судочинства*. Київ, 2016. С. 152-159.

52. Курило І. Актуальні питання вдосконалення кримінального провадження щодо неповнолітніх. *Вісник прокуратури*. 2015. № 11. С. 57–67.

53. Бандурка І.О. До питання про посилення захисту прав дітей – жертв злочинів та дітей – свідків в кримінальному судочинстві. *Публічне право*. 2016. № 1. С. 164-171.

54. Гуковская Н.И. Участие третьих лиц в допросе. Вопросы борьбы с преступностью. 1974. Вып. 21. С. 104-112.

55. Романюк В.В. Деякі особливості допиту неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні. *Право і безпека*. 2016. № 4 (63). С. 81-85.

56. Коваленко А., Мороз А. Дітей-злочинців чи неповнолітніх, потерпілих від кримінальних правопорушень, – кого насамперед має захистити ювенальний прокурор. *Вісник прокуратури*. 2019. № 1. С. 20-25.

57. Мальована Т.І. Місце проведення допиту дитини, яка потерпіла від злочину у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 174-184.

58. Мальована Т.І. Склад та роль осіб, які беруть участь під час допиту дитини у кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 6. С. 307-311.

59. Міщук І. В. Ювенальна юстиція як метод правового захисту неповнолітніх правопорушників у зарубіжних країнах (на прикладі США, Франції, Німеччини, Швеції). *Приватне та публічне право*. 2018. № 1. С. 88-92.

60. Настільна книга слідчого (детектива). Зразки та бланки процесуальних документів: практ. посіб./ за ред. О.М.Бандурка, М.В. Лошицький, С. В. Петков, А.М.Подолька. Київ: ЦУЛ, 2018. 277 с.

61. Моргун С. С. Особливості допиту осіб з фізичними вадами. Наукове забезпечення досудового розслідування: проблеми теорії та практики: збірник тез доповідей V Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ, 8 липня 2016 року. С. 109-111.

62. Громов Н. Свидетельский иммунитет в уголовном процессе. *Российская юстиция*. 1997. № 9. С. 48-50.

63. Шимановский В. Новое в процедуре разьяснения прав участников процесса на предварительном следствии. 1996. № 2. С. 34.

64. Бахін В. П. Тактика допиту : навч. посібник. К. : Правник, 1997. 64 с.

65. Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики:: Закон Азербайджанской Республики от 14 июля 2000 г. № 907-ІГ (с измен. и доп. по сост. на 28 окт. 2014 г.). URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=11597.

67. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь от 16 июля 1999 г. № 295-3 (с измен. и доп. по сост. на 5 января 2015 г. URL: http://etalonline.by/?type=text®num=НК9900295#load_text_none_1.

68. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 04 июля 2014 г. № 231-V (с измен. и доп. по сост. на 07 нояб. 2014 г.). URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852#sub_id=800000.

69.Поняття та класифікація імунітету свідків за кримінальним процесуальним законодавством. URL: <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc23/52.pdf>.

70.Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Краксі проти Італії» (№34896/97) від 5 грудня 2002 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_084#Text.

71. Бенедикт Є. «Адвокатура нашего времени» [Текст] / Є. Бенедикт. – СПб., 1910. – 64 ст.

72. Колесник Ю. В. *Особи, що підлягають допиту, та предмет допиту за чинним КПК України. Вісник Академії адвокатури України*. 2014. Т. 11, № 1.

73. Кримінальне право та криминологія, кримінально-виконавче право. URL: http://sej.org.ua/3_2016/38.pdf.

74. Federal Rules of Evidence, as amended to December 1, 2015. URL: <https://www.law.cornell.edu/rules/fre>.

75. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. М.: Издательство «Наука», 1970. Том II. 516 с.

76. Лушпієнко В. Особливості допиту свідка на стадії судового розгляду в кримінальному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/3/60.pdf>

77.Костюченко О. Ю. Особливості проведення прямого та перехресного судового допиту свідків і потерпілих. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 66-73. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2015_1_10.